

Szexualitás és forradalom: Wilhelm Reich életműve* (Részletek)

W. R. két élete

A húszas évek forradalmi baloldalának a pszichoanalízishez való viszonyában kezdettől fogva sajátos szkízis jegyei mutatkoztak. A nagy hasadás mindenekelőtt abból származott, hogy a szexuális forradalom, az életformák radikális megváltoztatásának programját képviselő forradalmi örömelv egyre szélesebben szembekerült azzal a realitáselvvel, amelyet a korszak gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai határoztak meg. Végigkövethetjük a freudizmus mint a „burzsoá reakció” egészét megtestesítő „ideológiai fantom” születésének folyamatát, melyben a pszichoanalízis elleni hadjárat dogmatikus marxista ideológusai Freud felismeréseit Freud ellen fordították, azzal érvelve, hogy az általa feltárt jelenségeknek csupán a kapitalizmus körülményei között lehetségesek, a szocializmus körülményei között azonban *per definitionem* nincs helyük; e hely legcsekélyebb elismerésének szorgalmazása szerintük eleve és objektíve a „legsötétebb reakcióval” jelent szövetséget. A korabeli szovjet próbálkozások közül egyetlen – rejtettebb – freudomarxista szintézis számíthatott hosszú távon sikerre: a Vigotszkij-iskoláé, amely a pszichikum, illetve a személyiség fejlődésének és mibenlétének meghatározóit az ösztön (libidó) dinamikája helyett a tevékenység (munka) dinamikájából levezetve, az ideologikus bírálat szempontjait és követelményeit újfajta dinamikus pszichológiai elméletté szűrte át, és kidolgozta a fennálló társadalmi rendszer gyakorlatának megfelelő szociáltechnológia alapjait.

A realitáselv győzelme az örömelv felett a pszichoanalízis radikális deszexualizálását jelentette. Ez alighanem szükségszerű volt, hiszen egy tevékenység-centrikus etikától nemcsak a pánszexualizmus vagy „hedonizmus” idegen, amellyel a freudi elméletet felszínesen és jogtalanul – azonosítani szokták. A tevékenység-centrikus etika nem ismeri el a *burzsoá* és a *citoyen* kettősségét; az emberi személyiségnek nincs olyan porcikája, amelyet ne tekintene „társadalminak”. Az ily módon felfogott társadalmi ember boldogsága csupán az „össztársadalom” (azaz a vele

* In: Erős Ferenc: *Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 2001, 109-167. Korábbi megjelenése: Erős Ferenc: *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Budapest: Gondolat, 1986. 111-179. A 2001-es változat a korábbi könyvfejezet kisebb stiláris-technikai változtatásokat tartalmazó újraközlése.

azonosított állam) javára végzett hasznos „nembeli” – tevékenységből eredhet, csakis ebben a tevékenységben valósulhat meg a dolgok „objektív jelentésének” és „szubjektív értelmének” azonossága, az „alapszükséglet” kielégülése.¹ A „fejlett és harmonikus személyiség” ily módon tételezett kollektivistikus ideáljával kapcsolatban írja „A hedonizmusról” szóló tanulmányában Marcuse:

„A hedonizmus mint ideológia [...] semmiképpen nem teszi lehetővé, hogy olyan rend igazolására használják fel, amely a szabadság elfojtásával és az egyén feláldozásával párosul. Ilyen célból morálisan vagy utilitáriánus szempontból revideálni kell. A hedonizmus minden egyes ember számára egyformán követeli a boldogságot. Nem hiposztazál olyan közösséget, amelyben a boldogságot az egyénekre való tekintet nélkül megtagadják. Az egyetemes észnek az egyének boldogtalansága árán kibontakozó fejlődéséről van értelme beszélni, de az egyének boldogságától független, általános boldogság értelmetlen frázis.” (Marcuse, 1970: 166)

Wilhelm Reich volt az a gondolkodó, aki ismét a szexualitást állította a freudomarxista szintézistörékvések középpontjába. Az eredeti, naivnak mondható Kollontaj-féle szexuálforradalmár radikalizmus pozícióin túllépve Reich volt az, aki – gyakorló pszichoanalitikusként, egyszersmind a freudi és a marxi elméletben egyaránt jól tájékozott teoretikusként – elsőnek vette a bátorságot ahhoz, hogy az eseteinek nagy részében olyannyira feltűnő szexuális nyomor és kiszolgáltatottság társadalmi okait és következményeit szisztematikus módon föltérképezze. Fő törekvése ebben a tekintetben az volt, hogy az egyéni elfojtásról szóló freudi pszichoanalízist és a társadalmi elnyomásról szóló marxista társadalomelméletet teoretikus alapon szintetizálja, és megteremtse egy freudomarxista irányultságú szociálpszichológiát, amely a szintézishez *empirikus alapokat* szolgáltathat. Kísérletét egyedülállóvá teszi az a következetesség és elszántság, amellyel a szexualitás és a társadalom viszonyára vonatkozó felismeréseit érvényesíteni próbálta – mindazon ellenállásokkal szemben, amelyek túlságosan vad vizekre merészkedő útját végigkísérték. „Ön vagy teljesen téved, vagy egy napon a pszichoanalízis egész terhét Önnek kell majd viselnie” – emlékszik vissza Reich Freudnak egy hozzá intézett kijelentésére. (Idézi Boadella, 1973: 76) Valóban, Reichnek át kellett élnie a megbélyegzés, a kirekesztés, a stigmatizálás és az örültté nyilvánítás folyamatát, hogy aztán prófétaként, megváltóként, a teher önjelölt viselőjeként szabadulhasson ki az egyre ellenségesebbé váló külvilág szorításából.

[...]

Wilhelm Reich ellentmondásos alakjáról, tanulságokban bővelkedő, fordulatos, de alapjában véve tragikus életsorsáról, máig provokatívan és zavaróan ható nézeteiről Magyarországon hosszú évtizedekig nem sok szó esett, nevére legfeljebb utalni szoktak, akkor is inkább negatív szövegek környezetben. Sommás megítéléséhez antikommunista politikai megnyilatkozásai mellett a szocializmus időszakában élesen hozzájárult az is, hogy neve a hatvanas évek közepétől kezdve egyre sűrűbben bukkant fel a nyugat-európai és amerikai diákmozgalmak jelszavai között és ideológiájában;

¹ Vö. Leontyev, 1964: 282-289; Garai, 1969: 165-216.

így azután könnyűszerrel alkalmazni lehetett rá az anarchizmus vádját is.² Ugyanakkor Reich és eszméi nem lebecsülendő szerepet játszottak a két világháború közötti hazai baloldal gondolatvilágának alakulásában. Hatása különösen a magyar freudomarxisták tevékenységére, különösen pedig József Attila elméleti munkáira nyomta rá bélyegét.

Halála 1957-ben szinte észrevétlen maradt; nevét egy évtizeddel később a radikális diákmozgalmak tűzték zászlajukra Párizsban, Berkeleyben, Berlinben. A feledés homályából előlépve, a hatvanas években viharos gyorsasággal vált az egyik legnépszerűbb, legtöbbet olvasott szerzővé; Nyugat-Európa és Amerika nagyobb könyvesboltjaiban hosszú ideig külön állványokon sorakoztak a Reich-művek és a róla szóló irodalom. A szexuális forradalom újra felfedezett, első nagy ideológusaként és a nagy előzmény, a németországi SEXPOL-mozgalom megalapítójaként Reich felmérhetetlenül nagy hatást gyakorolt az új baloldalnak – és ezen túlmenően korunk legkülönfélébb indíttatású protesztmozgalmainak, alternatív törekvéseinek, életformakísérleteinek – eszmevilágára. A diákmozgalmak hanyatlásával Reich megint csak a feledés homályába süllyedt volna, alakját azonban halhatatlanná és korszakokon átívelő szimbólummá tette Dusan Makavejev jugoszláv filmrendező 1971-ben készült filmje, a *W. R., az organizmus misztériuma*.³

Makavejev félig dokumentarista, félig fikciós „fekete komédiája” már az utóélethez tartozik. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy W. R.-nek két élete van: az egyik a valóságos élete egy kis galíciai falutól az amerikai börtöncelláig, a másik pedig utóélete „reinkarnációja” a hatvanas és hetvenes években. A húszas és harmincas évek *valóságos*, illetve a hatvanas és hetvenes évek *imaginárius* Reichje meglehetősen eltér egymástól. Elgondolásainak nagy része több vonatkozásban megőrizte aktualitását, ám azok a problémák, amelyekre Reich reflektált, egészen más kontextusban jelentkeztek a harmincas évek elejének Németországában, mint a hatvanas évek második felének Nyugat-Európájában és Amerikájában.

A különféle radikális és alternatív mozgalmak azt olvashatták ki Reichből, amire éppen szükségük volt. A „szexuális probléma” teljes átpolitizálásának hívei éppúgy Reichre hivatkozhattak, mint azok, akik úgy vélték, hogy éppen maga a politikai tevékenység az, amely az ember igazi természetétől idegen és eleve torz dolog. Reich többféle olvasatára módot és lehetőséget ad az, hogy az életmű tragikus egyéni és történelmi sorsfordulók lenyomatát viseli magán: tele van átértelmezésekkel, újrafogalmazásokkal, ellentmondásokkal és ambivalenciákkal.

W. R. Bécsben: Orgazmus és karakter

Wilhelm Reich fiatal orvostanhallgató korában, 1919-1920 körül kezdett el foglalkozni a szexualitás problémájával. A téma elmélyültebb tanulmányozásának igé-

² Vö. Buda, 1971: 43-44.

³ Makavejev filmjéről lásd pl. Sneé, 1990.

nye a bécsi egyetem szexológiai szemináriumától⁴ csakhamar Freud műveihez, majd személyesen Freudhoz és a pszichoanalitikus mozgalom legbenső köreihez vezette. A biológiai tudományokban és a természetfilozófiában alapos jártasságra szert tett és kiváló tehetségnek ígérkező fiatalember alig múlt húsz éves, amikor a vezető pszichoanalitikusok, köztük Freud is, már pácienseket irányítanak hozzá, rendszerint olyan betegeket, akik valamilyen súlyos szexuális zavarban szenvednek.

A szexológia ifjú specialistája természetesen ortodox analitikusként kezeli pácienseit. A freudi elméletből a *libidó mint energetikai elv* megfogalmazása gyakorolja rá a legnagyobb hatást. Olyan elv volt ez, amely evidens módon látszott illeszkedni az emberi organizmus működésével kapcsolatos korabeli általános biológiai elgondolásokhoz. Reich azonban csakhamar arra a következtetésre jut, hogy Freud természettudós létére nem eléggé következetesen alkalmazta alapvető felfedezését, amely szerint a libidó a nemi ösztön energetikai oldala, s hogy minden pszichés tünet mögött valamilyen *energetikai zavar* lelhető fel. Reich szerint ugyanis Freud nem tudta megoldani az „élvezet” problémáját: azt a paradoxont, hogy bár általában a feszültség növekedése kellemetlen élmény, a szexuális feszültség növekedését mégis kellemesként éljük meg; 2. nem rendelkezett világos fogalmakkal a szexuális zavarok természetéről; 3. nem tudta kellőképpen interpretálni a pszichoneurózisok szexuális etiológiáját.⁵

(Az orgasztikus potencia) Reich úgynevezett *szexuálökonomiai* elmélete lényegében e három probléma megoldására tett kísérletből indult ki; megoldásának lényege a *genitalitás*, illetve az *orgasztikus potencia* fogalmának bevezetése volt. Mint szexológus, arra a megállapításra jutott, hogy az erogén zónákról kiinduló szexuális feszültség növekedésének élménye azért okoz élvezetet, mert a genitális orgazmust és az utána bekövetkező teljes relaxációt anticipálja: az élvezet mint pszichikus élmény és az ösztön mint motoros aktivitás egy és ugyanazon izgalmi folyamatnak két oldala. A szexuális élmény és a szexuális tevékenység azonban nem szükségképpen jár együtt: e kettő a teljes orgazmus állapotában válik eggyé.

Az orgazmus azonban nem csupán kvantitatív, hanem kvalitatív fogalom is. A pszichoanalitikusok Reich szerint a „nemi aktus” fogalmát általában mechanikusan kezelik. Amikor a páciens rendszeres nemi életről számol be, akkor minden további nélkül „potensnek” nyilvánítják, holott a „tegnap ezzel meg ezzel feküdtem le” kijelentés sokszor súlyos szexuális zavarokat, az orgazmusra való teljes képtelenséget takarhat.

„Az orgasztikus potencia az a képesség, hogy az ember minden gátlás nélkül átadja magát a biológiai energia áramlásának; az a képesség, hogy a felhalmozódott szexuális energiát a test önkéntelen, élvezetes összehúzódásai révén teljes mértékben levezesse. [...] A szorongástól, kellemetlenségérezéstől és a fantáziáktól mentes nemi aktusban az orgazmus élvezetének intenzitása a nemi

⁴ A szeminárium Otto Fenichel pszichoanalitikus kezdeményezésére jött létre, „az orvostudományban mutatkozó nagy hiányosságok betöltése céljából”, az orvosi kar zsidó diákszervezetének keretén belül. A szemináriumnak, amely 1919 és 1921 között működött, mintegy húsz résztvevője volt (lásd Fallend, 1988: 28-34).

⁵ Lásd: Reich, 1973a: 51-83. Lásd még: Reich, 1990, valamint a korai írásait tartalmazó kötetet is: Reich, 1977.

szervekben felgyülemlett szexuális energia mennyiségétől függ. Minél nagyobb az izgalom, és minél meredekebb a zuhanás, annál intenzívebb az élvezet.” (Reich, 1973a: 102)

Az orgasztikus potencia fogalmának bevezetése Reich szerint új megvilágításba helyezi a neurózis problémáját. Úgy vélte, hogy nincs olyan neurotikus, aki „orgasztikusan potens” volna, a neurotikus tünetek energiaforrását minden esetben a genitális zavarok képezik. E megállapításban szerinte értelmét veszti az aktuálneurózisok és a pszichoneurózisok Freud szerinti éles megkülönböztetése. Valójában – érvel Reich – minden pszichoneurózis középpontja egy aktuálneurotikus mag, a szexuális energia megrekedéséből (*sztaízisából*) fakadó szorongás. Ugyanakkor minden aktuálneurózisnak van egy pszichoneurotikus felépítménye, amely végső soron ugyancsak genitális zavarokra, a genitalitás korai elfojtásaira vezethető vissza. Következésképpen az analitikus terápia igazi célja nem egyéb, mint a beteg teljes orgasztikus potenciájának helyreállítása vagy megteremtése, vagyis annak elősegítése, hogy a megrekedt energia genitális úton vezetődhesen le.

Az orgazmus-elmélettel, illetve a terápiás cél fenti meghatározása révén Reich igazi *enfant terrible*-ként robbant be a pszichoanalitikus mozgalomba. Korai elgondolásainak számos eleme a modern szexológia alapjaihoz tartozik, és napjaink haladottabb szexuális kultúrája szempontjából talán nem tűnik annyira megbotránkoztatónak. Reich orgazmus-elmélete azonban a maga idejében kisebbfajta botránykővé vált, noha nem lehetett egyértelműen elutasítani, mivel egy pillanatig sem lehetett kétséges, hogy valódi terápiás tapasztalatokon alapul, és hogy a szexuálökonómia – legalábbis első megfogalmazásában – Freud szexualitáselméletének közvetlen derivátuma, vagy legalábbis a freudi szexualitás-diskurzus keretein belül marad. A Reich és a pszichoanalitikus mozgalom közötti első, még kevésbé látványos szakadás azonban tovább mélyült, midőn nyilvánvalóvá vált, hogy az ifjú Freud-tanítvány nem áll meg az orgazmus-elméletnél, hanem abból kiindulva a pszichoanalízis mint gyógy mód és mint tudomány egészének *radikális átalakítására*, egy újfajta szexualitás-diskurzus kialakítására törekszik. „[A] pszichikus apparátus szexuálökonómiai felfogása nem pszichológiai, hanem biológiai természetű”, következésképpen a pszichoanalízisnek magának is természettudománynak kell lennie – vélekedett Reich. (1973a: 140)

[...]

Reich a pszichoanalízis radikálisan *felszabadító* intencióit kívánta visszaállítani, szexuálökonómiájával pedig le akarta leplezni azt a látszatvilágot, amelyben az uralmi viszonyok természeti adottságként jelennek meg. Az „autentikus” Freud védelmében Reich persze nem kevésbé revideálta és aktualizálta Freudot, mint azok az adleriánusok és neofreudisták, akik az ösztönök és a fennálló kultúra harmonikus összecsiszolhatóságát hangoztatták. A reichi aktualizáció azonban éppen az ellenkező irányba haladt. A genitalitás jelentőségével és az orgazmus funkciójával kapcsolatos szexológiai felismerések a fennálló társadalmi berendezkedés mélyen antiszexuális jellegének megállapításához, és ennek megfelelően az ember természetes (biológiai) jogainak tételes megfogalmazásához vezettek Reichnél. A szexuálökonómiai elmélet ily módon fokozatosan szexuálpolitikává érlelődött.

A pszichoanalízis forradalmasításának reichi programja valóságos problémák felismeréséből indult ki, ugyanakkor súlyos árat kellett fizetni ezért a „forradalmasításért”. Reichnek a pszichoanalízis újabb fejleményeivel szembeni oppozíciója – még ha sok szempontból jogos észrevételekből és fenntartásokból fakadt is – visszalépést jelentett Freud elgondolásainak fejlődéséhez képest. Nem jogtalanul látott összefüggést Reich a pszichoanalízis megalapítójának én-pszichológiai fordulata és egyes tanítványainak – Marcuse kifejezésével – konformizáló revizionizmusa⁶ között, Freud pozícióját mégis alaptalanul azonosította ez utóbbi tendenciával. Nem vette észre, hogy éppen a feloldhatatlan antinómiákban való gondolkodás, az orvosi naturalizmus szűk keretein túllépő, dialektikus igényű kultúraelmélet az, ami Freud kritikai felismeréseit, racionális humanizmusát, az apriorisztikus világnézeti konstrukciók iránti szkepszisét tovább élte egy olyan korszakban, amelyre egyre inkább az antidemokratikus, totalitárius gondolkodás térhódítása volt jellemző Közép- és Kelet-Európában. Talán éppen ez a szkepticizmus volt az, ami megóvta a pszichoanalízis megalapítóját attól, hogy személyesen is áldozatul essék a tanaiban rejlő politikai aktualizációs lehetőségeknek (a politika és általában a hatalmi gondolkodás „emocionális pestisének”, amelytől pályakezdése után másfél évtizeddel Reich maga is undorral és csalódással fordul majd el).

(Karakter, sztázis, ellenállás) Egyelőre azonban – a húszas évek közepén – még csak előkészülőben volt a nagyszabású politikai fordulat, a pszichoanalízis *radikális átpolitizálása*, amely 1927 és 1933 között a mentálhigiéniai, illetve SEXPOL-mozgalomban fog kibontakozni. E politikai fordulat előkészítésében nagy szerep jutott a *karakterstruktúrára* vonatkozó elgondolásainak, amelyek Reich életművének egyik legfontosabb és legjellegzetesebb részét alkotják.⁷

A karakterstruktúra szisztematikus feltárásának – a *karakteranalízisnek* – alapjait Reich a pszichoanalízis technikájával foglalkozó bécsi szeminárium vitái nyomán kezdte kidolgozni. Eredeti „technikai” kérdésfeltevése látszólag távol esett a szexológiai problémáktól. Abból indult ki, hogy a pszichoanalízis tulajdonképpen nem rendelkezik semmiféle érvényes kritériummal arra nézve, hogy mikor tekinthető a páciens „gyógyultnak”. Számtalanszor előfordult ugyanis, hogy a beteg – az analitikus munka minden fázisán végighaladva s tudattalanjának minden jel szerint teljes feldolgozása ellenére – nem hajlandó gyógyulni, vagy pedig az analitikus kezelés befejezése után rövidesen visszaesik az eredeti neurotikus állapotba. A pszichoanalitikusok természetesen jól ismerték az *ellenállás* fogalmát, amelyből kiindulva az ilyen terápiás kudarcokra magyarázatot lehet találni. Okkal feltételezhető, hogy a beteg – minden udvariassága, jó szándékú együttműködése ellenére – látens, önmaga számára sem tudatos ellenállást tanúsít az analízist végző orvossal szemben (*negatív indulatátétel*). Bármennyire nagy jelentőséget tulajdonít is azonban az analitikus terápia elmélete eme rezisztencia tényének – okainak és következményeinek egyaránt –, Reich megítélése szerint maga Freud is adós maradt e jelenség

⁶ Lásd Marcuse, 1970.

⁷ A karakter problémájával foglalkozó leghíresebb műve a *Karakteranalízis* (Reich, 1933a; átdolgozott és bővített kiadása: Reich 1973b), ennek előzménye *Az impulzív karakter* (Reich, 1925).

szisztematikus feltárásával. Márpedig a terápiás szituációnak nincs olyan mégoly apró vagy jelentéktelennek látszó részlete sem, amely az értelmezés szempontjából érdektelen, közömbös volna: „Az a mód, ahogyan üdvözli az orvost, ahogyan ránéz, a testtartás, amelyben fekszik a díványon, hangjának tónusa, konvencionális udvariasságának mértéke stb. [...] mindezek az elemek fontos adalékok a rejtett ellenállások értékeléséhez [...] Az interpretáció, vagyis az, *ahogyan* a beteg mond valamit, éppoly fontos, mint az, *amit* mond.” (Reich, 1933a: 62-63.)

Reich eme észrevétele összhangban van a pszichoanalitikus technika új útjait kereső Ferenczi Sándor és Otto Rank törekvéseivel. Rank és Ferenczi szerint a pszichoanalízis olyan módszer, amely „az ödipális viszony *teljes átélését* célozza [...]. Az analitikusra az a feladat hárul, hogy már halvány jelzésekből felfedezze azt, és a páciens az *analitikus élményben* teljes *reprodukcióna* ösztönözze; alkalmasint megfelelő eljárásokkal kell kitapogatnia ezeket a nyomokat (aktivitás).” (Rank-Ferenczi, 2000 [1924]: 105.)

A szó szoros értelmében vett karakteranalízis Reich szerint nem egyéb, mint a legkülönfélébb módon megnyilvánuló ellenállásoknak *az én állandósult jellemvonásai*ként való értelmezése. Ez teljes mértékben összhangban van a klasszikus elgondolásokkal: ismeretes, hogy Freud milyen nagy jelentőséget tulajdonított a koragyermekkorai libidófejlődés során, illetve a különféle ödipális helyzetekben létrejövő reakcióképződéseknek, amelyek – mintegy ismétlési kényszer formájában – a személyiség alapstruktúrájába épülnek be.⁸ Ugyanakkor Freudtól mi sem állt távolabb, mint a *tipológiai* gondolkodásmód, amely a karaktertípusokat velünk született, tehát lényegében megváltoztathatatlan adottságként kezeli, illetve egy felületes taxonómia alapján sorolja be az embereket ilyen vagy olyan típusosztályba. A személyiség élettörténeti megközelítése számára a karakter csupán klinikai segédfogalomként értelmezhető. Abban a pillanatban, amikor szem elől tévesztjük a jellemvonások viszonylagosságát, ontogenetikus fejlődési dinamikáját, többé nem beszélhetünk pszichoanalízisről, mint a múlt megfejtésére és az önmagunk és élethelyzetünk *megváltoztatását* célzó katartikus öntudatosításra tett kísérletről.

Ami Reich karakterológiáját illeti, első megközelítésben ez abban különbözik a korszak más jellemtani próbálkozásaitól (így többek között Adler karakterológiájától), hogy megalkotója teljes egészében a freudi tanokon belül kíván maradni, s következetesen ragaszkodik ahhoz az elvhez, hogy az emberi karakter a reakcióképződések, háritások, védekezések, ellenállások bonyolult szövedékeként, egymásra épülő rendszereként értendő és fejtendő meg. Ugyanakkor a *karakteranalízis* – amely Freudnál az elméleti és terápiái feladatok szempontjából nélkülözhetetlenül fontos, de mégiscsak alárendelt szerepet töltött be – Reichnél egyre inkább a *pszichoanalízis* szinonimájaként jelent meg, pontosabban: ez utóbbi helyére lépett, mégpedig olyan tanként, amely létrehozója szerint *magánál Freudnál is* következetesebben valósítja meg a *freudi intenciókat*.

⁸ Freud, 1916/2003.

(Nemiség és nembeliség) A karakterológiai fordulat a maga teljességében akkor bontakozott ki, amikor a terápia technikai problémáinak vizsgálata nyíltan és egyértelműen összekapcsolódott a reichi tanok fejlődésének másik vonalával, a *szexológiával*.

Említettük, hogy Reich már a húszas évek elején az orgasztikus potencia, a teljes genitalitás helyreállításában, illetve megvalósításában jelölte meg az analízis legfőbb terápiái célját. A szexualitás szerepének túlhangsúlyozásáért természetesen jogtalan lenne Reicht elmarasztalni. A terápiás cél újrafogalmazása ugyanis szervesen illeszkedik Freudnak a szexuális elfojtásra vonatkozó elméleti felismeréseire, s még közvetlenebbül kapcsolódott a pszichoanalitikus klinikán szerzett tapasztalatokhoz, amelyek tudatosították Reichben a tömegek szexuális nyomorának kemény valóságát, a szexuális nyomort állandósító társadalmi-politikai berendezkedés és erkölcsi normarendszer emberellenes vonásait, személyiségtorzító és pusztító hatásait. Mégis, látnunk kell, hogy a terápiás cél fenti meghatározásával Reich – szándéka ellenére – alapvető *módosítást* vezetett be a pszichoanalízis elméletébe és gyakorlatába. Miben állt ez a módosítás?

Nyilvánvalóan nem a szexualitás jelentőségének kiemelésében, s nem is az orgasztikus potencia fogalmának körülhatárolásában. A módosítás lényege mindenekelőtt az, hogy Reich forradalmasítja, egyszersmind vulgarizálja és egysíkúvá teszi az analitikus terápia komplex funkcióit, terápiái céljával pedig végeredményben *kiiktatja az analízis öntudatosító, önreflexiós mozzanatát* – ez utóbbit egy „morálbiológiai” katarzissal azonosítva, és feltételezve, hogy az igazi orgazmus mint ideál sűrítve tartalmazza mindazon emberi értékeket és potencialitásokat, amelyekről a represszív társadalom születésük pillanatától kezdve megfosztja az embereket. Az orgazmus az „elidegenedett emberi lényeg” visszavételével, a *nemiség a nembeliséggel* azonos, megfelel annak, amit a fiatal Marx az 1844-es *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* „természetes nembeli viszonynak” nevez.⁹ Az antropológiai humanizmus marxi alapképlete („a kommunizmus mint kiteljesedett naturalizmus”) Reichnél közvetlen és empirikus tartalmat nyer, az utópia a *történetfilozófiából átvándorol a biológiába*, radikálisan elszakad az európai gondolkodás racionális-kritikai hagyományától, attól a tradíciótól, amely a marxi történetfilozófiának is fontos viszonyítási pontja és összetevője volt, és amely Freudnál a terápia szintjén, az analízis önreflexiós funkciójában elevenedett fel és nyert új, konkrét, bár szükségképpen körülhatárolt tartalmat.

A racionális-kritikai hagyománytól való elszakadást Reichnél az eredetileg két külön szálon futó elgondolás, az orgazmus-elmélet, illetve a technikai problémák vizsgálatából kibontakozó karakteranalízis teljesítette be. A karakteranalitikai technika és e technika elmélete már eleve a páciens viselkedésének és a szituáció egészének *nem verbális* elemeire helyezte a hangsúlyt: a karakter nem más, mint „attitűd”, a szó eredeti jelentésében (tartás).

A nem verbális elemek önmagában teljesen jogos hangsúlyozása azonban anti-intellektualizmussá válik, mihelyt a tudati feldolgozás, a gondolati meghaladás fontossága háttérbe szorul. Ez következett be akkor, amikor Reich kialakította a

⁹ Lásd [Az elidegenült munka] c. fejezetet, Marx, 1962: 44-55.

genitális és a *neurotikus* jellem karakterológiai dichotómiáját.¹⁰ A genitális karakter ideálja egyenesen következik az orgazmus-elméletből – e karaktertípusba az az egyén tartozik, aki maradéktalanul képes az orgasztikus-genitális kielégülésre; minden egyéb pozitív tulajdonsága maradéktalanul visszavezethető erre a kulcsfontosságú mozzanatra.

A neurotikus jellem alapja ezzel szemben a libidó pregenitális szinten való rögzülése, a szexuális sztázis és az ebből fakadó szorongás, amely *circulus vitiosus* útján a legkülönbözőbb reakcióképződésekhez vezet, s kialakítja azt az áthatolhatatlan *karakterpáncélt*, amellyel a személyiség saját természetes impulzusai ellen védekezik, és ellenáll a külvilág nyomásainak. A karakter Reich szerint tulajdonképpen nem egyéb, mint „a nárcisztikus védekezés egyik mechanizmusa”; a jellem áthatolhatatlan páncélburok, amely az embert szorongásainak életfogytiglani foglyává teszi. Valójában a genitális jellem esetén nem is beszélhetünk „karakterről”, hiszen e „típus” lényege éppen a *páncélzat hiánya*, a szexuálökönómiai egyensúly, a bioenergetikai impulzusok szabad áramlása, lüktetése.

A reichi tipológia tehát voltaképpen *egypólusú* tipológia, mivel a karakter *negatív kategória*, amellyel szemben pozitív ideálként ott áll mindaz, ami természetes és szabad – tehát besorolhatatlan, tipizálhatatlan. Így érthető, hogy Reich a tipológia másik pólusáról, a „karakterpáncél nélküli karakterről” az igazi orgazmusra való képességen kívül semmi érdemlegeset nem tud mondani: ha egyszer a karakter a *condition humaine*, a társadalom bélyege és lenyomata, a „megfagyott történelem”, az emberiség és az egyén „múltbeli tapasztalatainak funkcionális összessége”, akkor a „karakternélküliség” aligha létezhet másként, mint elvont ideálként. A pszichoanalízis üthet ugyan réseket a páncélburkon, netán időlegesen el is mozdíthatja, de végképp nem távolíthatja el, hiszen adott viszonyok között az emberek létfeltételei közé tartozik a *nárcisztikus ellenállás* és a *szado-mazochisztikus tünetképzés*, vagyis a támadva védekező és a védekezve támadó magatartás, amellyel bármi áron igyekeznek fenntartani a biztonság látszatát nyújtó alá- és fölérendeltségi viszonyokat. Reich már a *Karakteranalízis*ben leírja azt a szindrómát, amelyet Fromm „szadomazochisztikus”, Adorno és munkatársai pedig „autoriter” vagy „fasisztoid” karakternek neveznek.

Reich működésének első, a húszas évek végéig terjedő korszakában már lényegében kialakultak azok a gondolati keretek, sémák és előfeltevések, amelyek életművének egészét meghatározták, indokolatlan hát a korai és a késői korszak között húzott éles határvonal. A szexológiai felismerések és a karakteranalízissel kapcsolatos elgondolások összezárkóztatásából kialakuló rendszerben a karakter az elidegenedett ember társadalmi létezmódja; amikor pedig a „páncélburok” az igazi genitális orgazmus eksztázisában lehullik, akkor bekövetkezik a megváltás, megvalósul a messianisztikus végcél, újra megtalálják az elveszett paradicsom, amelyben ember és természet harmóniája uralkodik – immár végérvényesen.

[...]

¹⁰ Lásd Reich, 1933a: 180-204.

W. R. Bécsben: Mozgalom és terápia

(Pszichoanalízis és tömegterápia) Az első világháború során tömegesen jelentkező háborús neurózisok problémája¹¹ vetette fel először annak szükségességét, hogy a pszichoanalízis, a költséges, nehezen hozzáférhető egyéni szolgáltatás keretei közül kilépve szélesebb körű klinikai alkalmazást nyerjen: létesüljenek olyan intézetek, ahol a betegek tömegei kaphatnak analitikus kezelést ingyen, vagy csekély, a társadalombiztosítás által megtérítendő tiszteletdíj fejében. Maga Freud volt az, aki az 1918-as budapesti nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson javaslatot tett nyilvános klinikák alapítására, hozzátette azonban, hogy e terv megvalósulása esetén az analízis „tisztá aranyát” a „közvetlen szuggesztív rezével” kell majd keverni, a tömeges alkalmazás ezt a felhívást ugyanis minden bizonnyal elkerülhetetlenné teszi.¹² Az elgondolásokat tettek követték: 1920-ban Karl Abraham vezetése alatt Berlinben, 1922-ben Eduard Hitschmann irányításával Bécsben létesült analitikus poliklinika.¹³ A bécsi rendelőintézet munkájában Reich kezdettől fogva részt vett. Klinikai működése során azt kellett tapasztalnia, hogy a pszichoterápia hagyományos – úgymond „feudális” – koncepciója aligha fér össze azzal a tömeges igénnyel, amely e szolgáltatás iránt Bécs-szerte csakhamar mutatkozni kezdett. Az intézet, mint Reich beszámolójából kiderül,¹⁴ állandó túlsúlyfólyással küszködött, orvosai pedig arra kényszerültek, hogy a prognózisra vonatkozó érvényes kritériumok nélkül, többé-kevésbé önkényesen döntsék el, a hozzájuk forduló páciensek közül kiket tartanak alkalmasnak arra, hogy analitikus kezelésben részesüljenek (a korabeli szabályok szerint ez napi egy ülést jelentett, legalább hat hónapon keresztül). A klinika csekély számú munkatársának minden emberi és anyagi áldozatkészsége ellenére hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a *pszichoanalízis nem lehet tömegterápia*, a neurózis viszont „tömegbetegség, fertőzéshez hasonló járvány, nem pedig – mint Freud egyes kritikussai állítják – „elkényeztetett úrinők szeszélye”. A különbség csupán annyi, hogy – írja Reich –

„a dolgozó emberek neurózisából hiányzik a kulturális kifinomultság. Az ő neurózisuk nem egyéb, mint nyers és durva lázadás ama pszichológiai tömeggyilkosság ellen, amelynek valamilyen módon mindenki áldozatává válik. A jómódú polgár neurózisát méltósággal viseli, a tüneteket jól körülhatárolható formában produkálja. A dolgozó emberek tömegei között viszont a neurózisnak minden tragikus grotesksége megnyilvánul.” (Reich, 1973: 78)

Reich szociális lelkiismeretről, társadalmi érdeklődésről tanúskodó gondolkodásmódja természetesen nem volt egyedülálló. A legtöbb pszichoanalitikus számára nyilvánvaló volt, hogy a neurózisok okai közt legalább akkora szerepe van az aktuális társadalmi létfeltételeknek, mint a gyermekkori Ödipusz-helyzetben átélt traumáknak: az általános emberiben konkrét viszonyok fejeződnek ki. A kérdés csupán

¹¹ Lásd Ferenczi, 2000 [1916], 2000 [1919].

¹² Vö. Reich, 1973a: 73. A pszichoanalízis tömegmértetű alkalmazásáról és társadalmi-profilaktikus lehetőségeiről lásd még: Rank – Ferenczi, 2000 [1924].

¹³ Lásd erről: Reich, 1973a: 73-74.; Fallend, 1988. A hasonló magyarországi törekvésekről lásd: Paál, 1977; Harmat, 1994.

¹⁴ Lásd Reich, 1973a: 61-83; 1975a.

az volt, hogy miképpen egyeztethető össze a terapeuták szociális lelkiismerete a professzionális szabályok és korlátok elfogadásával, s ebből következően annak beismerésével, hogy a pszichoanalitikus terápia klasszikus elmélete és technikája szempontjából e létfeltételek, legalábbis egy bizonyos ponton túl, beszámíthatatlanok, tehát „irrelevánsak”. A „tömegterápia versus egyéni terápia” dilemmájának tudatosítása Reicht olyan megoldás keresésére ösztönözte, amely mind a társadalmi létfeltételek radikális átalakítását, mind pedig a terápia formáinak és tartalmának gyökeres megváltoztatását jelentené. Radikalizálódásának folyamata – amelyet a szexuálökonomiával és a karakteranalízissel kapcsolatos korai elgondolásai is előkészítettek – a húszas évek második felében felgyorsult. 1927-ben, önéletrajzi írásainak tanúsága szerint, egy kulcsélmény, a július 15-ei bécsi események¹⁵ közvetlen hatására csatlakozik a baloldali politikai mozgalmakhoz.

Mint az *Emberék bajban* című könyvében megírja, 1927. július 15-én délelőtt, egyik páciensétől értesülve a véres tüntetésről, abbahagyta a munkáját, és azonnal kirohant az utcára.

„Egyike voltam azon tízezreknek, akik egyszerre nézőként és a rendőrség célpontjaként voltak jelen. Az »osztályháború« napjainak és óráinak valósága meglehetősen eltér az osztályharcról szóló hivatalos jelentésekben olvasható leírásoktól. E jelentések az elméletnek megfelelően azt állítják, hogy az összecsapások a »kapitalisták« és a »munkások« között zajlanak. Az utcákon azonban valódi emberek rohagáltak, kiáltoztak, lövöldöztek és meghaltak! Kapitalistát egyet sem láttam az utcán, csak munkások ezreit – uniformisban és anélkül – meg nőket, gyerekeket, orvosokat, nézőket. Kitorölhetetlen élményként maradt meg bennem az, hogy *itt emberek a saját fajtájukkal harcolnak*. A rendőrség, amely ezekben a napokban száz embert lőtt agyon, szociáldemokrata volt. A munkások szociáldemokraták voltak. A Schutzbund szociáldemokrata volt. A tömeg túlnyomórészt szociáldemokrata volt. Ez lenne tehát az osztályharc? Ugyanazon osztályon belül? Egy szocialisták által irányított városban? Most először kezdtem gyanakodni arra, hogy minden politika alapvetően irracionális; ez a gyanúm akkor vált bizonyossággá, amikor tizenkét évvel később kidolgoztam a természetes munkademokrácia fogalmát. Július 15-e gyakorlati példája volt a marxizmuson belüli biopszichológiai szakadéknak!” (Reich, 1976: 24)

(Szexuális tanácsadás és osztályharc) Ugyanezen a napon dr. Wilhelm Reich, a saját szavai szerint eddig „politikus tudós”, a „jól menő magánpraxissal és gazdag amerikai tanítványokkal rendelkező orvos”, a „burzsoázia tagja” beiratkozik az *Arbeitershilf*ébe, az osztrák kommunista párt munkássegélyező egyesületébe. Ettől az időponttól kezdve szorosán együttműködött a kommunistákkal (bár hivatalosan csak 1930-ban, Berlinbe költözése után lesz párttag); 1928-ban Ausztriában a párt égisze alatt többedmagával mentálhigiéniai, főként szexuális tanácsadással, felvilágosítással

¹⁵ Az 1927-es bécsi munkásmegmozdulásokról lásd Duczynska, 1976: 81-110.

és szexológiai kutatásokkal foglalkozó szervezetet alapít (*Sozialistische Gesellschaft für Sexualberatung und Sexualforschung*).¹⁶

[...]

Politikai mozgalom és a pszichoanalízis reichi összekapcsolásában az az igény fejeződött ki, hogy valamiféle tudományos választ, megoldást találjon a hatalmát megszilárdító sztálini rendszer és hatalomra készülő fasizmus kettős szorításában élő korabeli baloldali mozgalmak dilemmáira, egyre súlyosbodó válságaira. A reichi megoldás persze végül is éppoly illuzórikusnak bizonyult, éppúgy hamis alternatívákra alapozódott, mint az a politikai elmélet és gyakorlat, amellyel szemben megfogalmazódott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy eleve kétségbe vonnánk jelentőségét, számos felismerésének jogosult, igaz, máig érvényes mivoltát.

Az ausztriai mentálhigiéniai mozgalomnak (illetve szervés folytatásának, a németországi SEXPOL-mozgalomnak) objektív megítélésénél mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy Reich tevékenysége sok szempontból progresszív szerepet játszott éppen ama sajátos kelet- és közép-európai viszonyok között, amelyeknek egyik fő sajátossága, hogy bennük – a nyugat-európai értelemben vett polgári társadalom híján – az egyéni patológia megnyilvánulásai, a különféle „devianciák” (beleértve a szexualitás zavarait is) közvetlenebbül képezik le a társadalmi torzulásokat, mint ott, ahol az egyéni önrendelkezésnek, a személyiség önérvényesítésének lehetőségét a legkülönbélebb intézményes és konszenzuális garanciák biztosítják. Reichnek ebben a korszakban írott, a mentálhigiéniai mozgalomhoz, illetve a SEXPOL-hoz szorosan kapcsolódó szociológiai, szexológiai és tömegpszichológiai művei¹⁷ páratlan következetességgel és mély hitelességgel szólnak a legintimebb emberi szférákat is átható tömény kiszolgáltatottságról, s arról, hogy az egyéni önrendelkezés kivívására irányuló törekvések miként torzulnak el, miként csapnak át saját ellentétükbe, az egyéni autonómiáról végképp lemondó *mazochizmusba* és a másokat leigázó, behódolásra kényszerítő hatalmi tébolyban, *autoritarianizmusba*. Mindent összevetve: aligha volt Reichnél kérlelhetlenebb kritikusa a represszív szexuálmorálnak, és az ezzel járó minden hazugságnak és képmutatásnak.

Azért is szükséges ezt hangsúlyozni, mert a „reichianizmus” szokványos bírálata – egyes politikai megnyilatkozásainak elmarasztalása mellett – többnyire a Freudon is túltenni látszó „pánszexualizmus” vádjával él, s ezzel Reichet pontosan abban találja vétkesnek, ami talán legnagyobb érdeme. Alighanem ő volt az első gondolkodó, aki Freud felismeréseinek nyomán a szexualitás problémáját valóban hozzáférhetővé tette a társadalomtudományi gondolkodás számára. A reichi konstrukciók valamennyire is adekvátabb bírálatakor nem szexualitáselméletének kritikájából, hanem abból kell kiindulnunk, hogy (mint a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” című tanulmánya kapcsán rövidesen részletesebben is elemezni fogjuk) Reich a szexuális zavarokkal és általában a karakterológiai, illetve személyiségbeli torzulásokkal kapcsolatos, önmagukban teljesen jogos felismeréseit lényegében mégis *alárendelte*

¹⁶ A Társaság történetének részleteit lásd: Fallend, 1988: 112-140.

¹⁷ Reich „sexpulos” írásainak legjobb gyűjteménye: Reich, 1966.

annak az ortodoxiának, amelynek nyomása alól éppen a szexuális jelentőségének hangsúlyozásával próbált szabadulni.

[...]

Reichet, a tapasztalatlan szimpatizánst, az osztrák szociáldemokrácia válságának, a konzervatív kormányzat elnyomó jellege egyre nyersebbé válásának és a szélsőjobboldali mozgalmak aktivizálódásának élménye vezette a kommunista mozgalomhoz – a mozgalom vonzerejét pedig egyelőre csak növelhette számára az, hogy a Komintern ideológiája és politikája ebben az időben a haladásnak egyedüli letéteményeseként lépett fel, minden nem kommunista baloldali erőt, beleértve a szociáldemokráciát is, „szociálfasizmusnak” bélyegezve.¹⁸ Az 1927. július 15-ei kulcsélmény – ama „lét és tudat között tátongó szakadék” felismerése, amelynek következtében a kizsákmányolt emberek közös érdekeik felismerése és védelme helyett irracionális cselekedetekhez, így például testvérgyilkos utcai csatákhoz folyamodnak – Reichben, a kívülálló szemlélőben messianisztikus igényeket és szükségleteket szólaltatott meg. Ez – pszichoanalitikus előtörténetének és tapasztalatainak ismeretében – érthető is: messianizmusának gyökerei, mint láttuk, mélyen visszanyúlnak a freudi terápia társadalmi hatékonyságával kapcsolatos illúzióiba és illúzióvesztéseibe. Ugyanakkor a lét és tudat diszkrpanciájának a gondolata jól összeesengett a szociálfasizmus-elmélettel is; nem véletlen, hogy Reich ebben az időben – a kominterni irányvonallal egybehangzóan – elgondolásait a szociáldemokrácia kritikájára, objektíve reakciós jellegének bizonyítására használta fel. Eszerint a munkásság osztálytudata – vezetőinek elpolgáriasodása, szűk látókörű ökonomizmusa és takticizmusa, valamint tömegpszichológiai érzéketlensége folytán – elcsökevényesedett; a kizsákmányoltak valódi emberi és társadalmi szükségletei kielégítetlenek maradnak; e kielégítetlenség következtében lépnek fel mindazok a karakterológiai torzulások, amelyek a termelési viszonyok által objektíve megérlelt forradalom elszabotálásához s végül a fasiszta diktatúra aktív vagy passzív támogatásához vezetnek azok körében is, akiknek a fasizmus a legelemibb létérdekeit sújtja.¹⁹

„A fasizmus nem politikai párt, hanem egy meghatározott életfelfogás és beállítódás az ember, a szeretet és a munka iránt” – írta Reich *A fasizmus tömegpszichológiájának* későbbi változatában. (Reich, 1970a:XXIII.) Meg kell jegyezni, hogy Reich későbbi műveinek *totális* fasizmus-konceptiója (az „emocionális pestis” fogalma)²⁰ antikommunista tendenciái ellenére szorosan kapcsolódik a szociálfasizmus-elmülethez. Az ő-s-Gonosz reichi princípiuma, az úgynevezett „*Modzsu-elv*” (Modzsu – egy középkori inkvizítornak, *MOncenigónak*, valamint Sztálinnak, eredeti nevén *DZSUGasvilinek* nevéből képzett betűszó)²¹ végső soron nem egyéb, mint ennek a korabeli Komintern-álláspontnak az elkeseredett továbbgondolása, kiterjesztése, általánosítása – a „szociálfasizmus”-elmélet

¹⁸ Vö. Dahmer, 1973: 276-280; Székely G., 1980.

¹⁹ Vö. Reich, 1933b.

²⁰ „Emocionális pestisen [...] olyan emberi magatartást értünk, amely egy biopatikus karakterstruktúra alapján az emberek közötti, tehát szociális kapcsolatokban és a megfelelő intézményekben szerveződik vagy tipikusan kifejeződik.” (Reich, 1973b: 256)

²¹ Lásd Reich, 1975: 234-240.

dogmatikus *politikai* tartalmának *mitikus* kibontása és transzformációja. Bármiképpen nyilatkozott is a későbbiekben kommunista korszakáról Reich, a talaját vesztett próféta, 1933 utáni – haláláig képviselt – álláspontja a húszas évek illúzióinak, útkereséseinek és meghasonlásainak a jellemző jegyeit viseli magán.

Dialektikus materializmus és pszichoanalízis

A freudizmus mint front [...] A „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” 1929-ben, a *Pod znamenem marksizma* című folyóiratban jelent meg először.²² A freudomarxista szintéziskísérleteknek ez a sokat emlegetett mintapéldánya *polemikus* cikk, amelyben a szerző mindenekelőtt a pszichoanalízist marxista részről ért támadásokra reflektál. A vádakat *kivédni* igyekszik, mégpedig oly módon, hogy egy részüknek elébe megy, s Freud tanításait úgy próbálja átértelmezni, hogy azokat még a legortodoxabb marxista ideológusok is elfogadhatónak találják.

Nem könnyű feladatra vállalkozott Reich, hiszen a hivatalos marxista álláspont 1929 körül már nagymértékben megmerevedett. A freudizmusról szóló vitákban egyre szűkült az a tér, amely eleinte még arra is lehetőséget adott, hogy egyes szaktudósok és ideológusok ne titkolják el a freudi tanok iránti ambivalenciájukat, sőt rokonszenvüket vagy akár a pszichoanalízis megújításával kapcsolatos elképzeléseiket sem. 1929-re azonban teljesen világossá vált, hogy a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyáról folyó vita nem két gondolatrendszer elvi összeegyeztethetőségéről, szintézisének lehetőségéről vagy lehetetlenségéről szóló akadémikus párbeszéd, nem szolid mederben csörgedező tudományos diszkusszió interdiszciplináris kérdésekről, hanem *front*, mégpedig egyike azon frontoknak, ahol az „autentikus” és a „revizionista”, az „osztályharcos” és az „opportunistá”, a marxista és a polgári felfogás világméretű összecsapásai zajlanak, s ahol minden kimondott vagy leírt szó a proletariátus ügyével azonosított Komintern-álláspont perspektívájából ítéltetik meg.

A kétnyelvű elméleti folyóirat szerkesztősége nyilván Reich igyekezetét méltányolta, amikor úgy döntött, hogy leközi a neves bécsi analitikus cikkét. Mindamellett a tanulmányhoz a következő jegyzetet fűzték: „A szerkesztőség szükségesnek tartja megjegyezni, hogy nem ért egyet azzal a móddal, ahogyan a szerző a freudi tanokat bemutatja és értékeli. E cikk részletekbe menő bírálatát folyóiratunk következő számában tesszük közzé.” (Reich, 1920b: 133)

Az ígért bírálatnak, I. Szapir „Freudizmus, szociológia, pszichológia” című cikkének első részét azonban még *ugyanebben* a számban közölték, s ez a sietség arra vall, hogy a szerkesztőség a következő szám megjelenéséig sem kívánta meghagyni az olvasót az esetleges félrevezettség állapotában.

Erre a „félreértésre” valóban jó esély volt, hiszen Reich cikke – legalábbis a felületes olvasó számára – könnyen kelthette azt a benyomást, hogy a szerző nem

²² Reich szövege azóta több kiadványban is megjelent, különböző nyelveken. Magyarul olvasható részlete: Reich, 1935. Legjobb angol nyelvű szövegkiadása: Reich (1966). Könyvünkben mindvégig a filológiaiilag legalaposabb német nyelvű szövegkiadásra hivatkozunk (Reich, 1970b).

csupán szubjektív érzületét tekintve foglal el osztályharcos álláspontot, hanem teoretikus nézetei is szilárdan és következetesen a dialektikus materializmus talaján állnak. Hogyan lehetséges mégis, hogy a szerző többek közt éppen e nagyon is lojálisnak tetsző cikk megjelentetésével készítette elő saját kiátkozását, s hogy néhány év leforgása alatt (1933-1934-re) Wilhelm Reich magánál Sigmund Freudnál is veszélyesebb ellenségévé vált a „hivatalos” marxizmusnak?

(A pszichoanalízis nem lehet világnézet!) A csaknem ötvenoldalas tanulmányban Reich először a pszichoanalízist ért marxista kritikákkal – Jurinyec, Thalheimer, Gyeborin és mások bírálataival – foglalkozik. Sietve leszögezi, hogy e kritikákat több ponton jogosultnak tartja. Az első ilyen pont a pszichoanalízis mint *világnézet* bírálata. Nem kétséges – véli Reich –, ha a pszichoanalízis tulajdonképpeni területét elhagyjuk, és különösképpen, ha a társadalom problémáira próbáljuk alkalmazni, akkor máris világnézetté épül ki, mégpedig olyan világnézetté, amely az ész uralmát hirdeti, és úgy gondolja, „hogy az emberi kapcsolatok racionális alakítása” és az „ösztönélet tudatos legyőzésére irányuló nevelés révén” a társadalom jobbra tételéhez járulhatunk hozzá. Ez azonban nem más, mint utópikus racionalizmus, „a társadalmi törvényszerűségek individualisztikus felfogása”. Semmi köze a tulajdonképpeni pszichoanalízishez, amely

„megalkotójának meghatározása szerint nem egyéb, mint pszichológiai módszer, amely arra törekszik, hogy a lelki életet mint a természetnek egy sajátos területét, természettudományos módszerekkel leírja és megmagyarázza. A pszichoanalízis tehát nem világnézet, és nem is fejleszthet ki magából világnézetet; a materialista felfogást sem pótolni, sem kiegészíteni nem képes.” (Reich, 1970b: 138-139.)

Másodszor: Reich szerint a pszichoanalízis marxista kritikusai joggal róják fel a pszichoanalitikusoknak, hogy olyasmit akarnak megmagyarázni Freud tanaival, amit azok nem tudnak és lényegük szerint nem is tudhatnak megmagyarázni: így például a tömegjelenségeket, a társadalmi mozgalmak, a sztrájkok, a forradalmak stb. problémáját. Valójában – fejtegeti Reich –

„a pszichoanalízis tulajdonképpeni tárgya a társadalmiasult ember lelki élete. A tömeg lelki életét csak annyiban veszi tekintetbe, amennyiben a tömegben egyéni jelenségek lépnek fel (mint például a vezér problémája), továbbá, amennyiben a »tömeglélek« olyan megnyilvánulásait, mint a szorongás, a pánik, az engedelmesség stb., az egyénről szerzett tapasztalatai alapján meg tudja világítani. Úgy tűnik azonban, hogy a pszichoanalízis számára az osztálytudat jelensége aligha hozzáférhető, és az olyan problémák, mint például a tömegmozgalmaké, a politikáé, a sztrájké – minthogy ezek a társadalomról szóló tanhoz tartoznak – nem lehetnek módszerének tárgyai. Ugyanakkor a pszichoanalízis – mintegy szociálpszichológiai formájában – ez utóbbinak segédtudományává válhat. Fel tudja mérni például az irracionális motívumokat, amelyek egy jövődöbéli vezért arra ösztönöznék, hogy éppen a szocialista vagy a nacionalista mozgalmakhoz csatlakozzon; nyomon tudja követni

továbbá, hogy a társadalmi ideológiák miként hatnak az egyén fejlődésére.” (Uo.: 139)

Reich ezután kijelenti, hogy – éppen a fentiek alapján – különbséget kell tenni a marxizmus mint a társadalomról szóló tan, tehát *tudomány*, illetve a marxizmus mint *filozófiai módszer és világnézet* között. A marxista szociológia nem más, mint a marxista módszer alkalmazása a társadalmi lét területére. A pszichoanalízis mint tudomány és a marxista szociológia mint tudomány *egyenrangúak*: „az egyik a lelki, a másik pedig a társadalmi jelenségekkel foglalkozik. Egymás számára csak annyiban szolgálhatnak segédtudományként, amennyiben a lelki élet társadalmi tényezői, vagy ellenkezőleg, a társadalmi lét lelki tényei kerülnek megvizsgálásra.” (Uo.: 140)

Másképp áll a helyzet akkor, ha a pszichoanalízis és a dialektikus materializmus viszonyát vesszük szemügyre. Itt csak két lehetőség van, véli Reich.

„A pszichoanalízis mint módszer vagy ellentmond [a dialektikus materializmusnak], tehát idealista és nem dialektikus; vagy pedig bebizonyítható, hogy sok egyéb természettudományhoz hasonlóan, öntudatlanul is saját területén éppenséggel a materialista dialektikát fedezte fel, és ezzel összhangban levő elméleteket dolgozott ki. A módszer vonatkozásában tehát csak arról lehet szó, hogy a pszichoanalízis vagy ellentmond a marxizmusnak, vagy megfelel neki; az első esetben a marxistáknak el kell utasítaniuk, a második esetben viszont tudomásul kell venniük, hogy olyan tudományról van szó, amely nincs ellentmondásban a szocializmussal.” (Uo.: 140)

A pszichoanalízis *világnézeti és szociológiai* aspirációinak marxista bírálatát elfogadva, Reich igyekszik a kritikák két súlyos vádpontját visszautasítani. Az egyik vádpont szerint a pszichoanalízis „a hanyatló polgárság bomlásterméke”, a másik szerint „idealista tudomány”. Az első vádpontot azzal az érveléssel védi ki, hogy végső soron a marxi társadalomelméletet is felfoghatjuk a polgárság hanyatlásának termékeként, hiszen sohasem jöhetett volna létre a termelőerők és a kapitalista termelési viszonyok közötti ellentmondás kibontakozása nélkül; mégis igaz ismereteket nyújtott, és „ideológiai csírája” lett annak az új gazdasági rendszernek, amely a régi talaján kifejlődött.

A második vádponttal kapcsolatban Reich megállapítja, hogy a polgári társadalomban nincs és nem is lehetséges olyan tudomány, amely – bármennyire materialista módon van is megalapozva – ne fejlesztene ki magából szükségképpen „idealista elhajlásokat”. Ezek az elhajlások azonnal megmutatkoznak az elméletképzésben, mihelyt az akár csak egy lépéssel is eltávolodik a tényéktől és közvetlen tapasztalatoktól. Mindazonáltal súlyos hiba volna, ha a tudomány valódi természetét ezen „elhajlásokkal” azonosítanánk. Engels *Feuerbachjára* hivatkozva fejtegeti Reich, hogy a marxizmus a pszichikus jelenségek materiális valóságát tételezi. Elvileg adott tehát egy materialista pszichológia lehetősége is. Freud pedig éppen ennek a materialista pszichológiának az alapjait rakta le, amikor kidolgozta fiziológiai alapokon nyugvó, de – a reflexelmélettel ellentétben – korántsem redukcionista ösztöntanát, s megmutatta, hogy az ösztönöket elfojtó szűkebb és tágabb társadalmi környezet hatásaként, a morál mint ideológia közvetítésével miként jönnek

létre azok a neurotikus tünetek és mechanizmusok, amelyek *adott viszonyok között* a személyiség lényegi megnyilvánulásaként jelennek meg.

Ami pedig a freudi ösztöntan újabb fejleményeit, mindenekelőtt a szexuális ösztönnel szembeállított *destrukciós ösztönt* (halálösztönt) illeti, Reich szerint ez már éppen azok közé az idealista, metafizikus spekulációk közé tartozik, amelyek a polgári tudományban szükségképpen kitermelődnek. A halálösztön Freud szerint is „klinikai tapasztalatokon túli hipotézis”; Reich pedig úgy véli, hogy a materialista felfogás alapján – tehát a freudi pszichoanalízis *eredeti* intencióinak megfelelően – ez az ösztön nem lehet egyéb, mint „kései, másodlagos képződmény, amelyet azok a viszonyok határoznak meg, amelyek közt az organizmus táplálkozási ösztönét és szexualitását kielégíteni kényszerül”. (Uo.: 149) Ugyanilyen spekulatív elhajlásnak tekinti Reich az „örömelvvel” szemben állított „realitáselv” koncepcióját is, amennyiben a pszichoanalitikusok nem tudatosítják, hogy ez az elv mindig a *fennálló hatalom* „realitásának” elve, vagyis célja nem más, mint az uralkodó osztály hatalmának igazolása. A kultúrára mint örök emberi adottságra hivatkozó és így abszolút érvénnyel felruházott realitáselv koncepciója konzervatív természetű, tehát – mondja Reich – alapjában ellentétes a „pszichoanalízis objektíve forradalmi jellegével”. Ez az elv a maga elvontságában mindig kapóra jöhet azoknak, akik a kizsákmányoltakat saját kizsákmányolt mivoltuk, általában a kapitalista társadalmi-gazdasági rend elfogadására próbálják kényszeríteni. Ezután Reich azt fejtegeti, hogy a realitáselvhez hasonlóan az örömelv is *történeti* kategória: konkrét tartalmait mindig a társadalmi létfeltételek határozzák meg. E tartalmak elsősorban az egyén osztály-hovatartozásától függenek; így például korántsem véletlen, hogy a polgárság tagjainál az örömszerzés analízis, a proletároknál pedig genitális módjai dominálnak (miközben e késztetések konkrét alakulását befolyásolják a nevelési szokások, a munkafeltételek, a lakásviszonyok stb. is). (Uo.: 152) A „Dialektikus materializmus és a pszichoanalízis”-ben Reich egyúttal arra törekszik, hogy Freud tanainak védelme ne maradjon meg azon az elvont síkon, amelyen a bírálatok nagy része mozog. A tanulmány gondolatilag talán legjelentősebb és hatását tekintve legtermékenyebb mozzanata éppen a pszichoanalízis felismeréseinek társadalomtudományi értelmezésére és a lefordítására tett kísérlet, Reichnek azon következetes szándéka, hogy Freud antropológiai konstrukciói mögé hatolva kidolgozza a *személyiség társadalmi reprodukciójának elméletét*. Ebben az elméletben jut kitüntetett szerephez a társadalmi viszonyok és szociálpszichológiai mechanizmusok sűrűsödési pontjaként felfogott *család*. Reich, a családi viszonyok és a tekintélyelvűség összefüggését tételező gazdag elméleti hagyomány egyik első kezdeményezőjeként, arra mutat rá, hogy a családon belüli viszonyok, amelyek patriarchális társadalmakban *formailag* az Ödipusz-konstelláció képét öltik, *tartalmilag* az uralmi viszonyokat képviselik s azok introjiciálásának, az autoritáselv (*Führer-Prinzip*) belsővé tételének feladatát végzik el.²³

„A lelki élet dialektikájáról” szólva, Reich e tanulmányban részletesen és invenciózusan taglalja azt a folyamatot, amelyet mai terminussal *szocializációnak* nevezhetünk. Kiindulópontja az az elgondolás, hogy a személyiségfejlődés fő

²³ Ezt a gondolatot fejleszti tovább Reich *A szexuálmorál inváziójában* (első kiadás: Reich, 1932b; bővített kiadás: Reich, 1975c).

mozgatója az ösztönös vágyak és a család által képviselt társadalmi követelmények közötti ellentmondás. Az elfojtás mindig olyan konfliktusnak a következménye, amely az egyén ellentmondásos pozíciójából „tudatosan nem oldható meg [...] az ösztön tudattalanná válása a konfliktus időleges, ám ugyanakkor patológikus megoldása”. (Uo.: 169)

Az elfojtás – az ösztönenergiák megrekedése, felgyülemzése (sztázisa) – egyszerűsmind megteremti saját áttörésének feltételeit is: ez az „áttörés” valósul meg akkor, amikor az ösztön – megváltozott módon, *tünet* formájában – ismét hatalmába keríti az ént. Végül pedig a tünetek elleni folytonos védekezési kényszer és elhárító manőverek eredményeképpen létrejön az „érett személyiség” amely korunkban, viszonyaink között nem lehet más, mint a neurotikus torzulásait *karakterpáncélként* viselő, szorongásainak áttörhetetlen világába zárt s mégis végtelenül kiszolgáltatott felnőtt ember.

(A közvetítő láncszem) Mi is tehát e mechanizmusok ismeretében az, amit a „dialektikus materialista” módon felfogott pszichoanalízis a marxizmusnak nyújthat? A pszichoanalízis, írja Reich,

„módszerénél fogva képes feltárni az egyén társadalmi tevékenységének ösztönzerű gyökereit, dialektikus ösztöntanánál fogva pedig arra hivatott, hogy részletesen megvilágítsa a termelési viszonyoknak az egyénekre gyakorolt hatását, vagyis azt, hogy miként alakul ki az ideológia »az ember fejében«. A materialista történelemfelfogás már általánosságban feltárta a két végpont – *a társadalom gazdasági struktúrája és ideológiai felépítménye* – közötti kauzális összefüggéseket; e két végpont közé a társadalmiasult ember pszichológiájának pszichoanalitikus felfogása egy sor köztes tagot kapcsol be. Képes megmutatni, hogy a társadalom gazdasági struktúrája »az ember fejében« nem közvetlenül alakul ideológiává [...]; a szexuális energiát céljaiban korlátozó társadalmi ráhatások a társadalmi munkafolyamat számára szublimált libidó formájában újabb és újabb termelőerőket szállítanak, s ezek részben közvetlenül munkaerőként, részben pedig indirekt módon a szexuális szublimáció magasrendű teljesítményeiként (így például a vallás, általában az erkölcs és különösen a nemi erkölcs, valamint a tudomány stb. formájában) jelennek meg.” (Uo.: 176)

Ebből az idézetből – csakúgy, mint a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” számtalan más helyéből – világosan kiderül, hogy Reich a pszichoanalitikus kategóriák absztraktságának társadalomtudományi feloldásáért súlyos árat kénytelen fizetni. El kell fogadnia ugyanis *egy másik* absztrakciót, az alap és a felépítmény dogmatikusan zárt és elvont kategóriáit, az érinthetetlen két végpontot, hogy köztes tagként közéjük illeszthesse „az ember fejében” végbemenő folyamatokkal kapcsolatos elgondolásait.

[...]

A „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” befejező részében²⁴ Reich szexualpolitikájának elméleti és történeti megalapozását nyújtja, abból kiindulva, hogy a gazdasági kizsákmányolás mellett, azt kiegészítve, egyre inkább a represszív szexualmorál az, ami a kapitalista gazdasági-társadalmi rend fennmaradását biztosítja. Reich gondolatmenete szerint a polgárság kezdetben egy új – a valláserkölcssel radikálisan szakító – szexualmorál megteremtését ígerte; mihelyt azonban hatalmát megszilárdította, e tekintetben is reakcióssá vált, s lényegében változatlan formában vette át az egyház szexualis erkölcsét: „az érzékiség kárhozzátása, a monogám házasság, a leányok érintetlensége, s ezzel a férfiszexualitás szétforgácsolása most már egy új ökonómiai – ezúttal kapitalista értelmezést kapott”. (Uo.: 180)

A szexualis elfojtás elsősorban magát a polgárságot érinti: kénytelen kialakítani a maga kettős morálját, amelynek ördögi körében a szexualitás tovább romlik, s amely – megoldhatatlan konfliktushelyzetet teremtve – a lelki betegségek termőtalajává válik. S míg a hivatalos tudomány maga is szexualis elfojtásban szenved, megveti a szexualitást mint kutatási objektumot, s lenézi a költőket és írókat, akiket ez a kérdés egyre intenzívebben foglalkoztat; magán a polgári társadalmon belül lép fel egy kutató, aki azt állítja, „hogy a modern idegesség ennek a kulturális szexualmorálnak a következménye”.

A „tudományosan száműzött, üldözött és sarlatánnak bélyegzett” Freud fellépése párhuzamos a polgári ifjúságnak a szülői ház elleni lázadásával, a szexualis szabadság iránti vágyának ideológiai síkon való megszólaltatásával.

„Míg a marxizmus szociológiailag a gazdasági rend törvényeinek, a többség kisebbség általi kizsákmányolásának tudatossá válását jelenti, addig a pszichoanalízis a társadalmi szexualis elnyomás tudatossá válásának a kifejezője. Ez a freudi pszichoanalízis legfőbb társadalmi értelme. De mégis: lényeges különbség van közöttük. Amíg az egyik osztály a kizsákmányoló, a másik pedig a kizsákmányolt, addig a szexualis elfojtás mindkét osztályt átfogó jelenség marad. Történetileg [...] még korábbi is, mint az egyik osztály kizsákmányolása a másik által. Minőségi szempontból azonban nem egyformán vonatkozik mindkét osztályra. A proletariátus korai differenciálódása idején, a kapitalizmus kezdeti szakaszában [...] a proletariátus körében szexualis korlátozásról vagy elfojtásról aligha lehet szó. A proletariátus szexualis formáját [Sexualform] kétségbeejtő szociális helyzete jellemezte és határozta meg – éppúgy, mint például most a »lumpenproletariátusét« és a munkanélküliekét. De a kapitalisztikus fejlődés során, amikor az uralkodó osztály saját létének és profitérdekeinek nyomása alatt szociálpolitikai intézkedésekhez nyúlt, és »népjólétet« kezdet művelni, megkezdődött a proletariátusnak napról napra erősödő ideológiai elkispolgáriasodása. És ezzel a szexualis elfojtás hatása a proletariátusra is áttolódott anélkül, hogy ennek körében olyan méreteket öltött volna, mint ahogyan a kispolgárságon belül történt, amely pápább lett a pápánál, és mintaképe: a nagypolgárságnak erkölcsi ideálját sokkal szigorúbban követi, mint az utóbbi osztály, amely már hosszú idő óta saját erkölcsét *belülről* likvidálta. A pszichoanalízis sorsa [...] a

²⁴ Magyarul: Reich, 1935.

polgári társadalomban attól függ, hogy a polgárság miként foglal állást a szexuális elfojtással, illetve annak megszüntetésével kapcsolatban.” (Uo.: 182-183)

A polgári társadalom és a pszichoanalízis viszonyával kapcsolatban Reich megállapítja, hogy Freud tanai a kezdeti rideg elutasítás után egyre inkább „társaságképesé” léptek elő. A polgári nemi erkölcs nyomása alatt a pszichoanalízis az elfojtott vágyódásokat kielégítő „divatügyletté” vált, és a polgári közönség tagjai

„egymás komplexusait analizálják a szalonokban, a délutáni teákon álomszimbólumokról beszélnek, s a legkisebb szakértelem nélkül, csak azért, mert hát a szexualitásról van szó, vitába szállnak a pszichoanalízis mellett és ellen: az egyik lelkesedik e nagyszerű »hipotézisen«, a másik, a tudatlanságában semmivel sem kisebb, meg van győződve arról, hogy *Freud* közönséges sarlatán, elmélete szappanbuborék, és egyáltalán »a szexualitásnak ez az egyoldalú túlbecsülése [...] mintha nem volna valami magasabb rendű is!« – eközben a »kritikus« egyébről se beszél, csak szexualitásról.” (Uo.: 184)

Ugyanakkor a neurózisterápia, amely „egy minden vonatkozásban forradalmi teória gyakorlati alkalmazása” lenne, maga is visszariad a radikális konzekvenciáktól, a „realitáshoz való alkalmazkodás” elvének hirdetésével lényegében behódol a polgári szexuálmorálnak, s voltaképpen az egész polgári rend közvetett apológiájává válik. A pszichoanalízist tehát jelenlegi „kapitalisztikus jelenlétmódja” kívülről és belülről egyaránt fojtogatja. Ha nem alkalmazkodik a polgári társadalomhoz, le kell tűnnie, ha viszont alkalmazkodik hozzá, akkor

„ugyanazt a halált szenvedni el, amelyet a marxizmus a reformszocialistáknál elszenvedett vagyis az ellaposodás halálát, mindenekelőtt a libidóelmélet elhanyagolása következtében [...] Miután pedig a pszichoanalízis, amennyiben felhígítás nélkül alkalmazták, a polgári ideológiát aláássa, miután továbbá a szocialista ökonómia az intellektus és a szexualitás szabad kibontakozásának alapját jelenti – a pszichoanalízisnek csak a szocializmusban van jövője.” (Uo.: 186)

A képlet világos: ha a polgári társadalomban a pszichoanalízis – „*a társadalmiasult ember lelki életéről szóló természettudomány*” – szociológiailag szükségképpen hatástalan marad, akkor a jövőbeli szocialista társadalom kell hogy korlátlan lehetőséget nyújtson alkalmazására (amely Reich szerint legalábbis három területre fog majd kiterjedni: *a társadalom őstörténetének kutatására, a lelki higiéniére és a nevelésre*).

„*A pszichoanalízisnek csak a szocializmusban van jövője.*” E profetikus mondat eredetije 1929-ben még a Komintern hivatalos elméleti folyóiratában íródott le. Mai ismereteink e jóslatra alaposan rácáfolnak. Az a jövő, amelyet Reich a pszichoanalízisnek mint a társadalomszervezés területére alkalmazandó természettudománynak szánt – ha némileg másképpen is, mint ő gondolta –, leginkább Amerikában valósult meg; míg a kelet-európai szocializmus ideológiája – a kezdeti tolerancia, sőt a Reich-féle törekvésekkel egybevágó integrációs kezdeményezések

időszaka után – még élesebben fordult szembe a pszichoanalízis elméletével és gyakorlatával, mint a Freudot eleinte oly hevesen elutasító konzervatív közvélemény.

1929-ben Reich cikke még megjelenhetett a *Pod znamenjem marksizma* című folyóiratban, de a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-t követő Szapir-tanulmány („Freudizmus, szociológia, pszichológia”) már jelezte, hogy a bécsi kommunista-szimpatizáns analitikus a „hivatalos” marxizmus részéről semmiképpen sem számíthat kedvezőbb elbírálásra, mint szovjetunióbeli „freudomarxista” kollégái.

„Kommunista vita” a pszichoanalízisről

(A társadalmi pszichikum) Szapir mindenekelőtt kétségbe vonja Reich azon megállapítását, hogy a pszichoanalízis lényege szerint csupán „az egyes ember fejében végbemenő folyamatokkal” foglalkozna. Ha a dolog – írja – valóban úgy állna,

„ahogyan Reich bemutatja, ha a pszichoanalízis valóban nem kívánna több lenni, mint individuális pszichológiai tanítás, akkor egyáltalán nem tudnánk megmagyarázni ama szenvedélyesség okát, amely oly jellemző a pszichoanalízis körüli vitákra; ugyancsak különös lenne az a tény, hogy e szenvedélyes viták messze túllépik a pszichológia kereteit, és a különféle szociológiai tudományok képviselőire is kiterjednek.” (Szapir, 1970: 192)

A szociológiai kiterjesztés bűnét – véli a szovjet kritikus – maga Reich is elköveti. Igaz ugyan, hogy Reich a pszichoanalízist az egyes ember pszichikumával foglalkozó természettudományként határozza meg, s a marxista bírálókkal egyetértésben ő is elutasítja Kolnai Aurél, Hendrik de Man és mások nézeteit, mégis mindeközben mást sem csinál, mint visszacsempészi a pszichoanalízis szociológiai jelentőségével kapcsolatos illúziókat és „reakciós utópiákat”. Teljes ellentmondásban a történelmi materializmussal, az egyes ember fejében végbemenő folyamatokból akarja megmagyarázni a *társadalmi* ideológia keletkezését. Szapir korántsem joggal mutat rá a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” című tanulmányának erre az általunk is kiemelt logikai ellentmondására: valóban, miként lehet alkalmas egy „tisztán természettudományos” diszciplína arra, hogy betöltse mindazokat a funkciókat, amelyeket Reich az osztályharcban s még inkább a szocializmus körülményei között szán neki?

Mindazonáltal Szapir, jogos kritikai megállapításai ellenére, adós marad a bírált tanulmány ideológiai szerkezetének és belső konstrukcióinak elemzésével. Lényegében egy korábbi, a szovjetunióbeli viták bemutatása során már elemzett tanulmányának (Szapir, 1926) fő gondolatait összegzi, a hangsúlyt egy „marxista szociálpszichológia” kidolgozásának szükségességére téve, s elmarasztalva Reichet, amiért az a társadalmi ideológia jelenségeihez szociológiailag általánosított *individuálpszichológiai* kategóriákkal közeledik.

Az „önálló szociálpszichológia” iránti igény kellő megfontoltsága azonban megkérdőjeleződik, mihelyt kiderül, hogy Szapir szerint e diszciplína tárgya nem egyéb, mint a *társadalmi pszichikum* (azaz osztálytársadalmakban szükségképpen az

osztálypszichikum). A társadalmi pszichikum (amely Plehanovnak az „alap” és a „felépítmény” viszonyára vonatkozó, „ötlépcsős modellje” szerint a „harmadik helyet”, a társadalmi-politikai rendszer és az ideológia közvetítőjének szerepét tölti be)²⁵ csupán *alárendelt mozzanatként* őrzi meg az individuálpszichológiai adottságokat – vagyis lényegében a pszichofizikai apparátust, beleértve az ösztönélet törvényszerűségeit is –; minél érettebb és fejlettebb a személyiség, tudattartalmát annál közvetlenebbül határozza meg az „osztálypszichikum” s annak aktuális állapota. Vagyis a Szapir által javasolt szociálpszichológia kimerül abban, hogy – Kurt Lewin kifejezésével – „megfagyott társulást” hoz létre két objektivisztikusan eltorzított s metafizikusán kezelt entitás, a pszichofiziológiai rendszerként felfogott egyéni organizmus és a személytelen törvényeknek engedelmessé *viszonyok* között. Az egyénnek mindenféle társadalmi mozgástértől való megfosztása ebben a szociálpszichológiai képletben nyer ideológiai szentesítést és egyben tudományos legitimitást.

A reichi formula (a pszichoanalízis az egyénnel foglalkozó természettudomány, tehát ösztönösen materialista és dialektikus; mint ilyen, nem csupán összeegyeztethető a szocializmussal, hanem e rend kivívásának és megszilárdításának is nélkülözhetetlen eszköze) ugyancsak a naiv naturalizmus és a durva szociologizmus pólusainak egyesítésére épül, s ennyiben végül is, minden *terminológiai* eltérés ellenére, megfelel a Szapir-féle szociálpszichológia követelményeinek. A vita kontextusának ismeretében azonban nem nehéz észrevenni, hogy Szapir cikkét – bármennyire magas szintű elméleti absztrakció nyelvén íródott is – korántsem csupán a fogalmi tisztázás igénye vezérelte.

E Reich-bírálat mélyrétegét – más, korábban elemzett kritikákhoz hasonlóan – a „freudizmustól” való paranoid félelem hatja át, rettegés a freudizmustól, amely még ebben a látszólag megszeliidített, az érvényben levő marxista tantételeknek alárendelt formájában is azzal látszik fenyegetni, hogy – mindenekelőtt éppen a szexualitás szerepének változatlan hangsúlyozásával – az „általános” törvényekben nem teljesen feloldódó és feloldható egyéni örömök és szenvedések hirdetőjévé válhat.

Meg kell jegyeznünk, hogy Szapir félelme nem volt teljesen alaptalan (ha nem is egészen a fenti értelemben). A marxizmus és a pszichoanalízis összekapcsolásával ugyanis Reich valóban olyan *agitatív erő* birtokába jutott, amely egy adott történelmi pillanatban a Szapir által képviselt, aktuálpolitikailag átszínezett marxizmus ellen fordulhatott anélkül, hogy annak alapjait igazából megkérdőjelezte volna, s így a „hitelenség” ezerszer veszélyesebb „elhajlás” bűnébe eshetett.

(Nem a marxisták és a freudisták, hanem Marx és Freud) Mielőtt részletesebben megvizsgálánk, hogy miképpen élt Reich ezzel az agitatív erővel a fasizálódó Németország viszonyai között, érdemes felidézni „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” című tanulmányának további visszhangját. A vitapartnerek írásai közül talán a legfigyelemreméltóbb Siegfried Bernfeldé, a neves baloldali szocialistáé és ugyancsak freudomarxistáé, aki Reich-kritikáját „A

²⁵ Vö. Plehanov, 1948: 98.

pszichoanalízis körüli kommunista vita és a halálöszön-hipotézis reichi „cáfolata” címmel közölte 1932-ben az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* című folyóiratban. E cikk számos forrás szerint a Reich tevékenységét ekkor már nagy idegenkedéssel szemlélő Freud közvetlen „megrendelésére” született.

Ekkoriban ugyanis már javában folyt a Reich és Freud közötti kulturális vita. Freud – aki kezdetben nem tagadta meg rokonszenvét tanítványának szociológiai „kirándulásai” iránt – egyre inkább elhatárolta magát Reich politikai állásfoglalásaitól és a pszichoanalízis átpolitizálásától. „Az Ön álláspontjának – mondotta Reichnek utolsó személyes találkozásuk alkalmával, 1930-ban – semmi köze sincs a pszichoanalízis középutjához. [...] A mi célunk, vagy létezésünk célja nem az, hogy megváltssuk a világot.” (Reich, 1975a: 58)

Reich 1932-ben az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*-ben megjelentette „A mazochisztikus karakter” c. cikkét, amelyben élesen támadta a halálöszön-hipotézist. (Reich, 1932c) E tanulmányt Freud olyan szerkesztőségi megjegyzéssel kívánta ellátni, miszerint a szerző a kommunista párt tagja, és a halálöszön-kritika a párt doktrínájából következik. E szándékától a berlini szocialista orvoscsoport kérésére elállt, de még ugyanebben a számban megjelent Bernfeldnek az egész „kommunista vitát” összefoglaló és értékelő tanulmánya. A szerkesztőség korrektségére vall, hogy módot adott Reich viszontválaszának közzétételére is. Figyelemre méltó, hogy Reich az 1952-es interjúban végeredményben Freudnak ad igazat. „Talán meglepődik – mondotta Kurt Eisslernek –, ha azt mondom Önnek, hogy [...] ma ugyanott vagyok, ahol Freud volt 1930-ban” (Reich, 1975a: 58), elismervén, hogy Freud jogosan tiltakozott a pszichoanalízis politikai célokra történő felhasználása ellen; vele, mármint Reichkel pedig csak azért fordult szembe, mert megtévesztették őt a politika „emocionális pestisének” áldozatul esett tanítványok (Jones, Eitingon, Anna Freud és mások) „ármánykodásai”. De bármilyen motívum áll is Bernfeld tanulmányának hátterében, már csak azért is figyelemre méltó, mert szerzője, noha ő maga is szimpatizál a freudomarxista eszmével, radikálisan kilép a Reichet és a freudizmus szovjetunióbeli kritikussait összefűző közös logikai alapról.

Bernfeldnek nem ez volt az első olyan dolgozata, amelyben a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyát némileg más szemszögből igyekezett megközelíteni, mint akár Reich, akár pedig a freudizmus szovjetunióbeli hívei és ellenfelei. Az ismert pszichoanalitikus és pedagógus – első munkája, az 1925-ben megjelent *Sisyphus vagy a nevelés határai* című könyve (Bernfeld, 1975) később a modern antiautoriter nevelés eszmevilágának és gyakorlatának egyik alapvető forrása lett²⁶ – a húszas és harmincas években megjelent írásaiban²⁷ a dogmatizmusnak mind a freudista, mind a marxista változatától élesen elhatárolta magát. „Nem a marxisták és a freudisták, hanem Marx és Freud” – hangoztatta már a *Sisyphus*-ban Bernfeld. (Uo.: 106) Mindkettőjüknek igaza van, az egyik tanítás érvényessége nem cáfolja a másikat (hiszen a gazdaságot és a társadalmat ősidők óta áthatja a büntudat; a gazdasági motívumokkal stb.). Bernfeld szerint a marxi szociológiának a pszichológiára való kiterjesztése és a freudi

²⁶ A neveléssel kapcsolatos írásait lásd: Bernfeld, 1974. Bernfeldről és az antiautoriter nevelésről lásd: Sass (szerk.), 1972.

²⁷ Lásd pl. Bernfeld, 1970; 1980a; 1980b; 1980c. Magyarul: Bernfeld, 1936.

pszichológia szociológiai redukciója egyaránt abszurd végeredményhez vezet: hibás, rosszul feltett, „gyermekes” kérdés az, hogy „mi volt előbb, a biopszichikai struktúra vagy az ökonómia”. (Uo.: 107)

„Szocializmus és pszichoanalízis” című előadásában, amelyet a bécsi Szocialista Orvosegyesület hallgatósága előtt tartott 1926-ban (Bernfeld, 1970a), a pszichoanalízisnek a hagyományos pszichológiától való különbségét mindenekelőtt a *genetikus* álláspont érvényre juttatásában jelölte meg.

„A pszichoanalízis módszere, megismerési célja és kutatási hangsúlya – fejtegeti előadásában Bernfeld – megfelel tárgyának, a lelki élet történetének, pontosan úgy, ahogyan a marxi megközelítésmód tárgyának, a társadalom történetének felel meg. A két tannak ez a belső rokonsága nem véletlen; magától értetődik, mivel mind a lelki élet, mind pedig a társadalmi élet dialektikus folyamatok, és természetük helyes megismerése e folyamatok tudatos feltárását jelenti.” (Bernfeld, 1970a: 17)

A „kommunista vitát” ismertető 1932-es tanulmányában Bernfeld ismét határozottan állást foglal a különböző előjelű dogmatikus interpretációk ellen. Dolgozatának első részében Bernfeld a pszichoanalízis szociológiai elemzésének szokásos módszerét bírálja. Véleménye szerint a pszichoanalízis *tudomány*, márpedig egy tudomány – a filozófiával ellentétben – nem érthető meg pszichikus és szociális keletkezés-körülményeinek mégoly alapos és kimerítő leírásával sem. Jurinyec a pszichoanalízist eleve filozófiának tekinti, és a polgári dekadenciából, valamint a burzsoázia „osztálypszichikumából” próbálja levezetni. Reich álláspontjának alapja pedig az a paradoxon, hogy bár „a pszichoanalízist természettudományként védi meg, mégis filozófiaként elemzi”. (Bernfeld, 1970b: 90) A „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” szerzője Bernfeld szerint végül Jurinyecel kerül közös nevezőre éppúgy, mint Freud konzervatív kritikusaival, tehát mindazokkal, akik az analízisben csupán a „túlfűtött erotika” kifejeződését látják; a különbség mindössze annyi, hogy Reich pozitívrá igyekszik áthangolni mindazt, amit az ellenfelek többnyire merő negatívumként könyvelnek el. Reich – írja Bernfeld – „az orosz kommunisták előtt igazolni akarja a pszichoanalízist, és ennél fogva be akarja bizonyítani azon progresszív polgári áramlatokhoz való tartozását, amelyek a proletariátusnak a kapitalista kizsákmányolás alóli felszabadítását szolgálják. A neurózist így a kizsákmányolás egyik hatásával teszi egyenlővé.” (Uo.: 90)

Elfojtás és kizsákmányolás összefüggését azonban – véli Bernfeld – nem a pszichoanalízis fedezte fel; ez utóbbi specifikuma korántsem az, hogy „kifejezi” a szexuális elfojtást, vagy egyáltalán, vulgárszociológiai értelemben „kifejezne” bármiféle társadalmi tendenciát; specifikuma mindössze annyi, hogy az általa vizsgált jelenségekről *tudományos magyarázatot kíván adni*.

Bernfeld szerint mind a pszichoanalízis, mind a munkásmozgalom érdekelt lenne annak a kérdésnek a megvizsgálásában, hogy a freudi tanok valóban „összeegyeztethetők”-e a marxizmussal. Minthogy azonban tudományos diszciplínáról van szó, a kérdésfeltevésnek csak akkor van igazi haszna és értelme, ha „az intellektus feláldozása” nélkül történik – márpedig Reich és a szovjetunióbeli Freud-kritikusok közötti vitában éppen erről az „áldozatról” van szó. A vita minden résztvevője egyetért

abban, hogy a pszichoanalízis az egyes ember lelki folyamatainak vizsgálatára szorítózkodó természettudományként, illetve „tisztán klinikai tudományként” határozandó meg; e meghatározás pedig azt a célt szolgálja, hogy az analízistől megvonják a szellemi, kulturális és társadalmi jelenségek vizsgálatának jogát (minthogy ebben a szovjet marxizmus dogmatikus irányzata szerint kizárólag a dialektikus materializmus lehet érvényes). A freudizmus – állapítja meg Bernfeld – igazságtartalmának vizsgálata nélkül ítéltetik el, csak azért, „mert olyan tényeket kutat, amelyekben kizárólag a dialektikus materializmus illetékes”, ez utóbbinak a tudományos világnézetté való deklarációja pedig nem szolgál egyebet, „mint az uralkodó réteg vagy osztály hatalmának legitimálását”. (Uo.: 96)

A pszichoanalízisnek a „freudizmustól” való megtisztításában Reich Bernfeld szerint „nem reménytelen, ámde rosszul felkészült tanítványnak” bizonyul; álláspontjának belső logikájából pedig az következik, hogy – amennyiben „párthú kommunista” óhajt maradni – végső soron el kell fogadnia a Szapir és a többi szovjetunióbeli Freud-kritikus kizárólagos illetékességét az „ortodox marxizmus” terén. Hogy Reich éppen ebben az irányban tesz lépéseket, azt Bernfeld szerint a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-t követő újabb Reich-írásmű, „A pszichoanalízis helyzete a Szovjetunióban” című útbeszámoló is tanúsítja. Ez utóbbi Reich egyoldalúságát, sőt elvakultságát bizonyítja, mivel a sokasodó ellenbizonyítékok dacára alapvetően pozitívnak festi le a pszichoanalízis szovjetunióbeli helyzetét és kilátásait.

„Megtisztítható-e” a pszichoanalízis a „freudizmustól” mint világnézettől és szociológiától? „Kiegészíthető-e” a pszichoanalízis a marxizmussal mint világnézettel és szociológiával? E kérdések körül zajlik a „kommunista vita”, s minden hozzászóló új és új formulával igyekszik a „végső igazságot” feltalálni, holott Bernfeld szerint a vitában mindvégig álproblémákról, álkérdésekről és álválaszokról van szó. Mind Reich, mind Szapir alapvetően félreérti ugyanis a pszichoanalízis helyét az egyéni, illetve a társadalmi jelenségek vizsgálatában. Az analízis számukra egyszerűen „individuálpszichológiát” jelent, vagyis olyan pszichológiát, amely arról adna felvilágosítást, hogy miféle lelki folyamatok mennek végbe egy adott, konkrét egyénnek a fejében; logikus tehát, hogy az ily módon felfogott pszichoanalízistől élesen el kell határolniuk a szociálpszichológiát, amely a „társadalmi pszichikum” általános törvényszerűségeit kutatná. Valójában azonban – véli Bernfeld – Freud kutatásának semmi köze sincs a fenti értelemmentesen vett individuálpszichológiához. A pszichoanalízis *új típusú* pszichológia, amely programszerűen különbözik a legtöbb lélektani iskolától:

„Amikor egy szokásos individuálpszichológia az emberről kijelentéseket tesz, akkor valójában absztrakt sémákkal dolgozik; azt vizsgálja, ami mindenkiben vagy sok emberben közös, különbségeiktől pedig eltekint. A pszichoanalízis azonban [...] nem az emberrel vagy »épp ezzel az emberrel« foglalkozó tan, hanem az emberek cselekvéseiről, állapotáról és történetéről, az emberekről, szükségleteikről és azok kielégítéséről szóló tudomány. Nem illik bele a Reich és Szapir által megőrzött hagyományos tudományfelfogásba, amely elválasztja az individuálpszichológiát a szociálpszichológiától, a tudat pszichológiáját a

tudattalan pszichofiziológiájától, a test fiziológiájától és biológiájától.” (Uo.: 99)

Ennek az új típusú, az „egyéni” és a „társadalmi” hagyományos szétválasztása iránt érzéketlen tudománynak a jelentősége Bernfeld szerint éppen abban van, hogy új belátásokkal gyarapíthatja mindazokat a területeket, amelyek korábban a szociológia és a történelem kizárólagos birodalmába tartoztak; e belátások igazságtartalmának eldöntése pedig a tárgyilagos kritika, nem pedig az *a priori* sémákkal élő ideologikus bírálat feladata. A pszichoanalízisnek mint „az emberek meghatározott feltételek között tanúsított viselkedésére vonatkozó törvényszerűségek” (uo.: 101) szisztematikus feltárásával foglalkozó tudománynak a további fejlődése többek között attól függ, hogy mennyire tud ellenállni azoknak a nyomásoknak, amelyek az individuálpszichológia és a szociálpszichológia hagyományos dichotómiájának felelevenítésére és így alapvető felismeréseinek *visszavételére* kényszerítik.

(Fromm Reich-kritikája) Bernfeld tanulmánya gondolatilag közel áll Erich Fromm egyik – ugyancsak a freudomarxizmus szellemében fogant – tanulmányához, amely „Az analitikus szociálpszichológia” módszere és feladata címmel, ugyanezen évben látott napvilágot a *Zeitschrift für Sozialforschung*-ban. (Fromm, 1970) Fromm ebben az írásában ugyancsak elmarasztalja Reicheket, amiért az a pszichoanalízist az individuálpszichológia szférájára kívánja korlátozni, és éppen Reichel polemizálva fejt ki saját elképzeléseit egy „analitikus szociálpszichológiáról”, amely „egy csoport ösztönstruktúráját, libidinózus, nagyrészt tudattalan viselkedését szocioökonómiai struktúrájából kiindulva vizsgálja”. (Fromm, 1970: 138)

„Helytelennek látszik [...] számunkra az, miként egyesek – mint például Wilhelm Reich – a pszichoanalízist az individuálpszichológia területére korlátozzák, és lényegében tagadják a társadalmi jelenségekre – a politikára, az osztálytudatra stb. – való alkalmazhatóságát. Az a tény, hogy egy jelenséget a szociológia tanulmányoz, semmiképpen sem jelenti azt, hogy nem lehet a pszichoanalízis tárgya (mint ahogyan egy tárgy fizikai tulajdonságainak vizsgálata sem zárja ki kémiai szempontú tanulmányozását). Arról van szó csupán, hogy egy jelenség csak annyiban képezi – annyiban viszont teljesen – a pszichológia tárgyát, amennyiben pszichikus tényezők szerepet játszanak benne. Különösen a szociálpszichológiáét, amely a pszichikus jelenségek társadalmi hátterét és funkcióit tárja fel. Téves az a tétel, amely szerint a pszichológia illetékessége csak az egyénre, a szociológiáé pedig csak »a« társadalomra korlátozódik. Miképpen a pszichológia mindig a társadalmiasult egyénnel, akképpen a szociológia emberek sokaságával foglalkozik, akiknek lelki struktúráját és mechanizmusait számításba kell vennie.” (Fromm, 1970: 132)

Figyelemre méltó, hogy Bernfeld is, Fromm is többször hivatkozik a Tömegpszichológia és én-analízis azon helyére, ahol Freud kifejti, hogy „az individuálpszichológia kezdettől fogva egyidejűleg szociálpszichológia is”. (Freud, 1921/1995: 187) Ez a freudi megállapítás mind Fromm, mind Bernfeld számára a dogmatikus módon eltorzított marxizmus (a „dialektikus materializmus”) üres

formuláival szemben egy valóban marxista, azaz *történelmi materialista* pszichológia kiindulópontja.

Bernfeld – Fromm-mal ellentétben – nem fejt ki részletesebb elgondolásait erről a kidolgozandó új diszciplínáról. Célja elsősorban az volt, hogy – közvetlen folytonosságot feltételezve a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” című tanulmány és a közvetlenül utána született szexuálökonomiai és szexuálpolitikai írások között – Reich *egész rendszere* felett gyakoroljon megsemmisítő bírálatot. A reichi szexuálpolitika Bernfeld nézőpontjából nem egyéb, mint a bécsi analitikus párthűségének, kommunista elkötelezettségének bizonyítéka. A pártpropaganda agitációs eszköze bombasztikus hatáskeltés, amely a pszichoanalízisből merített s félig megemésztett igazságokat direkt politikai jelszavakkal elegyíti; lényege pedig összefoglalható abban a naiv – a tudományos pszichoanalízis számára teljességgel elfogadhatatlan – elképzelésben, hogy minden szexuális elfojtásért és nyomorért oki közvetlenséggel és teljes egészében a kapitalizmus felelős, a szocializmus pedig egy csapásra, mintegy varázsütésre biztosítani fogja minden ember számára az örök, változatlan és maradéktalan, testi-lelki egészséget, azaz a genitális kielégülést, a teljes „orgasztikus potenciát”. (Bernfeld, 1970b: 110-III)

Bernfeld korántsem jótalanul (bár ellenfelének álláspontját sok szempontból ugyancsak propagandisztikusan leegyszerűsítve) marasztalja el Reich szexuálpolitikáját s ennek egy különösképpen veszélyes aspektusát, a szektás-kommunista agitáció és az úgynevezett „matriarchális társadalom” állítólag represszió nélküli, de statikus, személytelen boldogságát ideálként hirdető „Gemeinschaft-ideológia” összekapcsolását.

Bernfeld Reich-bírálata mindenekelőtt a pszichoanalízis egyik sajátos politikai aktualizációja, a szexuálpolitika ellen irányul. Célja a tudomány tisztaságának védelme a propagandisztikus kisajátításokkal szemben. Bernfeld azonban – többek között éppen a vitában képviselt „hivatalos” freudi pozíciója révén – kénytelen figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a kisajátítás *lehetősége* nem csupán Reich politikai elkötelezettségéből fakadt, maga a pszichoanalízis is tartalmaz, mint láttuk, olyan „rövidre zárásokat”, amelyek ezeket a kisajátításokat lehetővé vagy legalábbis elgondolhatóvá tették. Az ekkoriban még a dogmatikus marxista ortodoxia s a szektás Komintern-felfogás nyelvét beszélő Reichtől – minden „párthűsége” ellenére – korántsem volt idegen az a felfogás, amelynek nevében Bernfeld, Fromm és mások részéről elmarasztaltattott. Az „individuálpszichológia” és a „szociálpszichológia” viszonyával kapcsolatos reichi elgondolásokban ugyanis az éles és mechanikus megkülönböztetés mellett kezdettől fogva ott rejlik a másik szál, a totális azonosítás, egyfajta „misztikus unió” szála is; ebből a szempontból a majdani reichi tömegpszichológia, mint később látni fogjuk, éppenséggel a freudi „tömegpszichológia” *ad absurdum* vitelét jelenti. Éppen ezért Reich a Bernfeld- vagy Fromm-féle kategoriális elemzés számára teljességgel megfoghatatlannak látszik. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy maga Fromm – aki pedig említett cikkében a Reichtől való szisztematikus elhatárolódásra törekszik – minden konkrét megfogalmazásában és definíciójában a reichi képleten belül marad, s a pszichoanalízis feladatát a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-sel

egybehangzóan abban jelöli meg, hogy megmutassa: „a gazdasági helyzet az ösztönélet közvetítésével miként alakul át ideológiává”. (Fromm, 1970: 141)

A vita egészére s különösképpen Fromm észrevételeire Reich újabb tanulmányban reflektált. „A pszichoanalízis alkalmazása a történelmi kutatásban” című írása (Reich, 1980) 1934-ben jelent meg először, a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” könyvalakban publikált változatának utolsó fejezeteként.²⁸ Ebben a tanulmányában Reich pontosítani és kiegészíteni igyekszik az 1929-es szöveg főbb téziseit. Továbbra is tagadja, hogy a szociológiai problémák hozzáférhetőek volnának a pszichoanalízis számára, ám úgy gondolja, hogy világosan el kell választani egymástól a probléma objektív és szubjektív aspektusait.

„[A]z osztálytudat pozitív elemeit és hajtóerőit nem lehetséges pszichoanalitikusan értelmezni, míg azokat az erőket, amelyek az osztálytudat fejlődését meggátolják, *csakis* pszichoanalitikusan lehet interpretálni, mivel azok *irracionális* forrásból származnak... [...] Egy helytálló marxista pszichológia megteremtése érdekében először is szakítani kell a pszichoanalitikus *értelmezési* technikának a szociológia területére való alkalmazásával; csakis ezután lehet megítélni, hogy milyen racionális és milyen irracionális összetevői vannak az osztálytudat problematikájának, csakis ezután lehet eldönteni, hogy milyen teret szánjunk az irracionális jelenségek értelmezésének. Ha például a forradalmi akaratot az apa elleni lázadásként értelmezem [...] a politikai reakció ideológiájához csatlakozom. Ám ha konkrétan azt vizsgálom, hogy egy forradalmi akarat milyen mértékben felel meg egy racionális szituációnak, hogy az ilyen akarat *hiánya* mennyiben irracionális, s hogy hol van az a pont, ahol a forradalmi akarat valóban megfelel egy apa elleni tudattalan lázadásnak, akkor az »előfeltevés-mentes« polgári tudományt *ad absurdum* viszem, valódi tudományos munkát végzek, s nem a politikai reakciónak, hanem a munkásmozgalomnak teszek szolgálatot.” (Reich, 1980: 185-186.)

Ami Fromm megjegyzéseit illeti, Reich elsősorban azt nehezményezi bennük, hogy az analitikus szociálpszichológia módszerét és feladatát taglaló tanulmány szerzője csak a negatív állításra hivatkozik (mire *nem* alkalmazható Reich szerint a pszichoanalízis), holott „világosan leszögeztem, hogy mi az a szerep, amely a szociológiai kutatásban a pszichoanalízis által, és csakis általa tölthető be: nevezetesen annak megmutatása, hogy az anyagi tényezők az ember fejében *miként* alakulnak át eszmeiekké. Világos, hogy kizárólag a pszichoanalízis tudja megmagyarázni az *irracionális* viselkedésmódokat (a vallásosság, a miszticizmus minden fajtáját), mivel csak ez a tudomány képes a tudattalan, ösztönszerű reakciót feltárni”. (Reich, 1980: 187)

A továbbiakban Reich a frommi „analitikus szociálpszichológia” bizonyos előfeltevéseit és kiindulópontjait bírálja. „*A szociálpszichológia feladata* – állítja Fromm –, *hogy közös – társadalmilag releváns – lelki beállítottságokat és ideológiákat – és mindenekelőtt azok tudattalan gyökereit – a gazdasági feltételeknek a libidinózus törekvésekre való hatásából magyarázza meg.*” (Fromm, 1970: 138) Ezzel szemben – érvel Reich – a szociálpszichológiai analízis nem helyettesíti az

²⁸ A kötet az emigráns Sexpol-Verlagnál jelent meg (Reich, 1934).

osztályelemzést, a termelési viszonyok elemzését, amelyek a libidinózus struktúrához képest elsődlegesek és meghatározók. Fromm „szociálpszichológiája” – hangoztatja – akarva-akaratlan „idealista metafizikához” vezet.

„Midőn alkalmazzuk a pszichológiát, csakis a gazdasági folyamat s a benne megnyilvánuló emberi cselekvések közötti, többé vagy kevésbé számos közvetítő láncszemről nyerhetünk felvilágosítást. Minél racionálisabb egy viselkedés, annál kisebb teret kap a tudattalan pszichológiája, minél irracionálisabb viszont, annál inkább szüksége van a szociológiának a pszichológia segítségére. Ez mindenekelőtt az elnyomott osztályoknak az osztályharcban tanúsított magatartására vonatkozik. Hogy egy ipari munkás vagy a munkások kollektívája a termelési mód és az elsajátítási mód összhangba hozására törekszik, nem igényel több kommentárt, mint az, hogy emellett még az örömeit és a valóságelv egyszerű törvényeit is követik. Azt a tényt azonban, hogy az elnyomott osztály jelentős rétegei elfogadják, sőt támogatják is a kizsákmányolást, közvetlenül pszichológiailag és csak közvetve szociológiailag kell értelmezni.” (Reich, 1980: 193-194)

Reich „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” című tanulmánya a különböző előjelű kritikai észrevételek mellett egyértelműen pozitív, sőt lelkes visszhangot is kapott. Így például Otto Fenichel, az egykori bécsi szexológiai szeminárium alapítója, aki ezidőtájt a Berlinben működő szocialista analitikusok és a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületen belül működő „marxista ellenzék” vezéralakja, 1931-ben az *Imago* hasábjain üdvözli Reich tanulmányát. (Fenichel, 1970a)²⁹ Magyar nyelvterületen a kolozsvári *Korunk* cikkírója, Neufeld Béla ismerteti a „kommunista vitát, és foglal állást Wilhelm Reich mellett. (Neufeld, 1933) Molnár Erik viszont, aki ugyancsak „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” címmel (Jeszenszky Erik néven) többrészes tanulmányt közöl 1934-ben a *Korunkban* (Molnár, 1969), lényegében Jurinyec és Szapir nyomdokain haladva bírálja és utasítja el Reich egész addigi teoretikus tevékenységét, közte az imént elemzett 1929-es tanulmányt is.

Molnár Erik tanulmányának végén leszögezi:

„A marxizmus átvesz a pszichoanalízisből mindent, amit objektív értékénél fogva felhasználhat egy valóban tudományos dialektikus egyénlélektan-felépítésénél. De ugyanakkor könyörtelen harcot folytat minden tétele ellen, amely a valóság összefüggéseinek polgári talajban gyökerező, polgári osztályérdek által meghatározott meghamisítását fejezi ki. És ezt a harcot annál kíméletlenebbül folytatja, mert a pszichoanalízis nemcsak eredeti polgári formájában szolgálja a munkásmozgalomban a polgári érdekeket, nemcsak »ortodox marxista formájában« veszélyezteti a marxista elmélet tisztaságát, tehát a marxista gyakorlat eredményességét, hanem egyenesen a szociálfasiszta

²⁹ Otto Fenichel a neurózisok pszichoanalitikus elméletének egyik legnevesebb művelője volt. Lásd még Fenichel, 1970b; 1972; 1980. 1933 után Fenichel prágai emigrációjában tizenöt éven át írta híres „körleveleit” (*Rundbriefe*), amelyben a politikában és a pszichoanalízisben lejátszódó fejleményeket kommentálta. A *Rundbriefe* – összesen 119 levél – 1998-ban jelent meg először nyomtatásban (Fenichel, 1998). Ezekben a levelekben Fenichel már élesen bírálta Reichet. A *Rundbriefe-ről*, Fenichel és Reich viszonyáról lásd Brecht at al., 1988; Fallend, 1997; Jacoby, 1983.

revizionizmus egyik központi eszközévé változott át de Mannak, a revizionizmus egyik mai vezető teoretikusának és a szociálfasizmus tipikus képviselőjének a kezében.” (Molnár, 1969: 155)

Reich, mint láttuk a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-ben arra tett kísérletet, hogy a „marxista ortodoxia” nyelvén bizonyítsa be a pszichoanalízis létjogosultságát. Bizonyítási kísérletének végső konklúziója lényegében egy *negatívum*: a pszichoanalízisnek csak ott és csak annyiban van magyarázó ereje, ahol és amennyiben a tudat *nem* felel meg a létnek, ahol és amennyiben az elnyomottak magatartása *nem* az „objektív helyzet” logikáját követi. Reich – Bernfelddel és Fromm-mal ellentétben – tiszteletben tartotta a „tabukat”, meglehetősen szűkkeblűséggel határolta körül a pszichoanalízis és általában a pszichológia illetékességét, megvonva beleszólási jogát az osztályharc, az osztálytudat, a sztrájk stb. nagy kérdéseibe. Am ily módon épp azokat nem győzhette meg, akiket elsősorban meggyőzni kívánt: a negatívum, a „biopszichikai szakadék”, az „objektív érdekeket” keresztező irracionális cselekvés létének pusztá elismerése „a marxista elmélet tisztaságát”, azaz a vulgárökonimizmus ideológiájának érvényességét veszélyeztette volna. Szapir és társai pontosan ráéreztek arra, hogy Reich elméletében olyan bomba van elhelyezve, amely bármikor felrobbanhat, maga alá temetve mindazt, ami látszólag összhangban volt a korszak marxizmusával.

Gazdasági helyzet és ideológia – ez volt az a két végpont, amelynek pólusai közé Reich „köztes tagként”, „közvetítő láncszemként” iktatta be az ösztönöket, az irracionális hajtóerőket, hogy aztán fel is lázítsa őket a két fatális végpont ellen. A „köztes tagok” lázadása – a reichi szexuális forradalom – azonban nem magukat a végpontokat szüntette meg, hanem messiásként önmagukat állította a végpontok helyébe; ezzel pedig óhatatlanul az eredeti struktúrát reprodukálta. E lázadás a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis” megjelenése után, az 1930 és 1933 közötti Németország viszonyai között bontakozott ki a maga teljességében. Reichnek ez az a korszaka (a SEXPOL-korszak), amelynek végén legnagyobb hatású műve, *A fasizmus tömegpszichológiája* is megszületett.

W. R. Berlinben: A Sexpol-mozgalom

(Proletár szexuálpolitika) „[A] tömegek szexuális élete [...] általános emberi, tehát társadalmi kérdés. Korunkban a politikai élet szexualitását fel kell hogy váltsa a szexuális élet politizálása, amely a magánéletet szétromboló erők tudományos legyőzésén alapszik.” (Reich, 1976: 150) [...] Reich 1930 őszen költözött Bécsből Berlinbe. [...] Bár a Berlinben működő marxista analitikusok között kevesen voltak olyanok, akik Reich maradéktalan híveinek számítottak, jelenlétük mégis egyfajta szellemi közeg volt, csakúgy, mint az Ernst Simmel vezette szocialista orvosszövetség, amelynek munkájába Reich maga is intenzíven bekapcsolódott. Berlinbe költözése után csakhamar kapcsolatba került a németországi kommunista párt (KPD) úgynevezett „értelmiségi szárnyával” is, amelyet ekkoriban Karl August Wittfogel, a főként Kínával foglalkozó tanulmányairól ismert neves történész és teoretikus

irányított. Az értelmiségi szárnnyal való kapcsolat révén Reichnek sikerült – egy időre – elnyernie a párt vezetőinek támogatását is.³⁰

Lényeges továbbá, hogy német földön ekkoriban komoly hagyományokkal és jelentős befolyással rendelkező szexuálreform-szervezetek működtek olyan Európa-szerte jól ismert szexológusok és szexuálreformerek vezetése alatt, mint Magnus Hirschfeld, Helene Stöcker, Ernst Leunbach, Max Hodann stb.³¹ A szexuális reformmal foglalkozó világliga 1930-as berlini kongresszusán Reich a KPD agitációs- és propagandabizottsága által jóváhagyott platformtervezettel állt elő. A kongresszus azonban e javaslatot – a világszervezet pártok feletti státusára hivatkozva – visszautasította. Ezután került sor a tulajdonképpeni SEXPOL-mozgalom megszervezésére. 1931-ben mintegy nyolcvan különféle baloldali szexuálreform-szervezet részvételével „ellenkongresszus” ült össze Düsseldorfban, s e szervezetek egyesüléséből ezen a kongresszuson alakult meg – a KPD égisze alatt és Reich vezetésével – a SEXPOL országos szövetsége (*Deutscher Reichsverband für Proletarische Sexualpolitik*).

[...]

A SEXPOL-mozgalom programjának és ideológiájának egyik legszembevetőbb vonása, hogy sajátos módon ötvöződik benne a szexuális élet szabadságát és általában az egyéni önrendelkezést korlátozó morális, jogi és gazdasági szisztéma (a szexualitást tagadó valláserkölc és szexuálmorál, az abortuszt tiltó rendelkezések, a fogamzásgátló eszközök forgalomba hozatalának akadályozása, a „szexuális bűntetteket” elítélő paragrafusok, a házasságkötést és válást megnehezítő körülmények, a pornográfia és a prostitúció, továbbá a tűrhetetlen lakáshelyzet stb.) elleni harc egyfajta „forradalmi aszketizmussal”, amelynek példáját a programnyilatkozat összeállítói a Szovjetunió gyakorlatából merítik.

A SEXPOL-program okfejtése szerint a kapitalista társadalmi rendszer az egyre nyersebb gazdasági kizsákmányolással párhuzamosan a „szellemi befolyásolás” minden eszközét (az iskolát, a vallást és a szexuálmorált) is igénybe veszi a dolgozó tömegek leigázása céljából. A szexuális elnyomás különösképpen hatékony eszköz az uralkodó osztály kezében, minthogy a polgári család és a házasság intézményének közvetítésével a kizsákmányoltakat még inkább az államtól és a tőkétől teszi függővé, az elfojtott szexualitás pedig olyan szorongásokhoz, neurotikus zavarokhoz, lelki torzulásokhoz vezet, amelyek az emberek minden energiáját felemésztik, s akik így módon képtelenné válnak arra, hogy a valóban forradalmi célokra összpontosítsanak.

A kapitalizmussal szükségképpen vele járó szexuális nyomor – hangsúlyozza a SEXPOL düsseldorfi programnyilatkozata – egyetlen igazi ellenpéldát ismer, a Szovjetunió példáját. A Szovjetunióban végbement szexuális reform „bebizonyította,

³⁰ Reich Berlinben a „Vörös Blokk” pártsejtjhez tartozott, számos értelmiségi társával, többek között a magyar Koestler Artúrral együtt, aki *A bukott Isten* c. önéletrajzi művében (*The God That Failed*, Koestler, 1959) beszámol e pártsejt történetéről is. A sejt tagjai házról házra járva agitáltak, „úgy adtuk el a kommunizmust, mint a porszívót” – írja Koestler (58. old.). Lásd még Boadella, 1976: 81.

³¹ A szexuálreform-mozgalomról lásd Reich, 1975b:46-84. E mozgalom korabeli magyar visszhangjáról lásd Doktor, 1929; Neufeld, 1932.

hogy az általunk kitűzött cél nem utópia. [...] Akkor, és csak akkor válhat valósággá, ha a Szovjetunió által követett útra, a forradalom útjára lépünk”. (Uo.: 170)

[...]

Tagadhatatlan, hogy a SEXPOL programja egy sor nagy jelentőségű, a maga idején feltétlenül progresszív, modernizációs követelést tartalmazott. A porosz hagyományú konzervatív családjogi törvények az abortusztörvényt, a homoszexualitást és más szexuális „bűntetteket” elítélő rendelkezések stb. eltörlésének követelése mellett a SEXPOL mindenekelőtt radikális *szociálpolitikai* reformokért szállt síkra: a fogamzásgátló eszközök ingyenes terjesztéséért, az anya- és gyermekvédelmi hálózatának kiépítéséért, szexuális és mentálhigiéniai felvilágosító és tanácsadó központok létesítéséért, valamint olcsó bérű munkáslakások építéséért. (Uo.: 171)

Ugyanakkor a SEXPOL-mozgalom – közvetlen politikai tartalmát tekintve – nem volt egyéb, mint a kommunista párt propagandatevékenységének kiterjesztése egy viszonylag új területre; mindenekelőtt pedig fegyver a „kulturfasizmus és a „szociálfasizmus” elleni harcban. Az ekkoriban nagymértékben szektáriánus irányvonalat követő KPD „kulturális programjához” való csatlakozás azzal a következménnyel járt, hogy a SEXPOL radikális szociálpolitikai követelése és humanista szándékai dacára sem jelenthetett igazán demokratikus alternatívát sem a munkásmozgalom általa is megbélyegzett „ökonomista” tendenciáival, sem pedig az egyre leplezetlenebből hatalomra készülő *nemzetiszocializmussal* szemben. Bármennyire jogosan hangsúlyozta ugyanis a SEXPOL a társadalmi *elnyomás* és a szexuális *elfojtás* összefüggését, ennek az összefüggésnek a kimutatása rendkívül absztrakt síkon mozgott, s teljes mértékben adós maradt a társadalmi feltételek és a személyiségtorzulások viszonyának behatóbb elemzésével.

(Az aszkézis forradalma?) [...] 1930 és 1933 között Reich minden írásában arra törekedett, hogy a szexuális élet mentálhigiénéjével kapcsolatos elgondolásait alárendelje a kommunista mozgalom célkitűzéseinek. „A szexualitás nem magánügy, ha folytonosan kitölti a gondolataidat, s ha abban a formában, ahogy eddig létezett, akadályozza a politikai munkát.” Nem magánügy, hiszen csak az válhat jó forradalmárrá, akinek nemi élete rendezett, aki képes arra, hogy biológiai energiáit teljes értékű *genitális* orgazmus révén vezesse le. (Reich, 1966c: 254) Persze igazságtalanság volna Reich mai szemmel nézve helyenként kétségkívül megmosolyogtatónak ható fejtegetéseit merő propagandának minősítenünk. A mozgalmi zsargon mögött az ifjúság szexuális problémáinak valóságos kor- és kórképe bontakozik ki, és arról sem feledkezhetünk meg, hogy itt tulajdonképpen sajátos „utóvédharcról” van szó: a forradalomtól valódi emberi emancipációt váró baloldali messianizmus folytatta utóvédharcát a győzelmes sztálinizmussal, amely az emberek „boldoggá tevését”, az „új embertípus” kialakítását merőben bürokratikus aktusként fogta fel.

A párhúság és a messianisztikus célokhoz való ragaszkodás kettősségének kontextusában érthető meg Reich különös igyekezete, hogy élesen elhatárolja a

„proletár szexuálpolitikát” *minden más* szexuálpolitikától. A liberális és a szociáldemokrata irányzatú szexuálreformmozgalmak – véli Reich –, a maguk moralizáló és egyben szűken biológiai (csupán a szaporodás orvosi kérdéseire korlátozódó) szemléletével, fenntartják és megerősítik a szexuális elnyomás apparátusát – következésképpen e mozgalmak szerves részét alkotják annak az „egyetlen reakciós tömbnek”, amely a fasisztáktól a szociáldemokratáig terjed, s a proletariátus minden rendű és ragú ellenségét egységfrontba tömöríti.

A SEXPOL-korszakban került egyre inkább középpontba az a kérdés, hogy melyek azok a mélyen fekvő pszichológiai okok, amelyek az emberek tömegét a diktatúrák elfogadására és támogatására készítetik. A *szexuálmorál inváziója* című könyvében (Reich, 1932b) válaszolt Reich azt az elképzelését, hogy a genitalitás szabad érvényesülésének elfojtása, a karaktertorzulások létrejötte, az autoriter jellem kialakulása egyidős a *patriarchátussal*, amely az Odipusz-komplexus és a családban uralkodó hatalmi viszonyok révén a felnövekvő gyermekét a politikai hatalom kiszolgáltatottjává teszi. Reich a patriarchátussal az anyajogú társadalom szabad szexualitását állítja szembe – Bachofenre, Morganre, Engelsre és főként Bronislaw Malinowski etnológiai kutatásaira támaszkodva.

A patriarchális uralom személyiségtorzító hatásával kapcsolatos elgondolásaival párhuzamosan arra is rámutatott Reich, hogy a *politikai* jelszavakra és célkitűzésekre korlátozódó munkáspártok mennyire nem képesek a tömegek valódi problémáira és szükségleteire ráhangolódni, és így szinte szabad prédaként dobják oda az embereket Hitlernek, aki éppen a kielégítetlen szükségletekre apellálva és azokat manipulálva tud hatalmas tömegbázisra szert tenni. Ebben a szellemben írja meg legismertebb és legnagyobb hatású könyvét, *A faszizmus tömegpszichológiáját*.

Az emocionális pestis: barna és vörös faszizmus

(A Komintern és a tömegmozgalom-elmélet) *A faszizmus tömegpszichológiája* először 1933 őszén, alig néhány hónappal Hitler hatalomra jutása után látott napvilágot. (Reich, 1933b) Ezzel a könyvvel – amely saját szavai szerint „a munkásság szervezeteiben végzett több éves szexuálterápiái és politikai munkájából nőtt ki egy csapasra középpontjába került egy rendkívül kiélezett vitának, amely a baloldali munkásmozgalomban – és nem csupán ott – folyt a faszizmus jelenségének értelmezése kapcsán; ez a vita, amely már a húszas évek elején, Mussolini hatalomra jutása idején elkezdődött, és valójában mind a mai napig folytatódik.”³²

Reich álláspontja, amely szerint a faszizmus *tömegmozgalom*, a *kispolgárok* tömegmozgalma a Komintern VII. kongresszusán tartott Dimitrov-beszéddel szentesített hivatalos kommunista felfogás³³ poláris ellentétét alkotta. A két ellentétes álláspont azonban a maga idején korántsem zárta ki egymást, ellenkezőleg: közöttük állandó „cserebomlás” ment végbe, mindkettőt súlyos ambivalenciák, rövidre zárások

³² A „faszizmusvitáról” lásd: Abendroth (szerk.), 1967; Vajda, 1995.

³³ „A hatalmon lévő faszizmus [...] a fináncióke legreakciósabb, legsovinisztább, legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája...” (Idézi Vajda, 1995: 23).

terheltek. A Komintern „szociálfasizmus”-elméletéből az következett, hogy – mint Vajda Mihály írja „Tömegmozgalom és diktatúra” című tanulmányában – „*a fasizmus a kapitalista uralom (illetve mindenféle kizsákmányoló uralom) szinonimájává lett.* Nemcsak a legkülönbözőbb típusú katonai és félkatonai jellegű diktatúrákat, nemcsak a félféudális jellegű, a konzervatív rétegekre támaszkodó antiliberális uralmi rendszereket, hanem még a polgári demokratikus rendszereket is fasizmusnak (noha burkolt fasizmusnak) tekintették.” (Vajda M., 1995: 26) A német nemzeti szocializmus pedig eszerint nem egyéb, mint a kapitalista uralmi rendszer legdiktatorikusabb formája, s mint ilyen, végsőkéig fokozza a tőke és a munka ellentétét, tehát szükségképpen forradalmasítja a tömegeket; objektív szerepe az, hogy meggyorsítja a proletárforradalom kibontakozását.

A tömegmozgalom-elmélet – amelynek Reich csupán egyik, bár kétségtelenül igen következetes és nagy hatású képviselője volt ³⁴ – a Komintern-álláspont voluntarizmusával szemben olyan nyilvánvaló tényekből indult ki, amelyek azt bizonyították, hogy Hitler nemcsak ideig-óráig tudta demagóg módon becsapni a tömegeket, hanem a nemzeti önrendelkezés jelszavával, az antiszemitizmussal és az agresszív expanzió külpolitikájával közvetlen megoldást kínált a német társadalom egy sor alapvető problémájára, s ezzel hosszabb távon is mozgósítani tudta az antikapitalista érzületű tömegek jelentős részét.

Ha a német fasizmus valóban tömegmozgalom volt; a „tömeg” szónak politikai, nem pedig metafizikus értelmében volt az, nem a „tömeg” inherens pszichológiai adottságaiból (azaz a „nyájösztön” és az „agressziós ösztön” sajátos vegyülékéből) fakadt, hanem a legújabbkori történelmi fejlődés zsákutcái folytán előálló sorozatos társadalmi válságokból, amelyek – mintegy „politikai hisztéria” formájában – megtörték, megbénították az egész közösség (és ezen belül nem csupán a tömegmozgalom elsődleges hordozójaként emlegetett kispolgárság, hanem legalább annyira a nagypolgárság, az értelmiség és a munkásosztály) ellenálló erejét a jogos nemzeti, demokratikus és szocialista törekvéseiket kisajátító hitlerizmussal szemben.³⁵

A német fasizmus történelmi és szociológiai okainak a kispolgárság szerepére való leegyszerűsítése tévedések és félreértések forrását képezi. Érdemes ezzel kapcsolatban Bibó Istvánnak „A német politikai hisztéria okai és története” című írásából idézni:

„Bármennyi kispolgár volt is a fasizmus hívei között, nyilvánvaló, hogy a kispolgárnak a fasizmus fő hordozójaként való megjelenítése kínban született, utólag hozzákötött magyarázat. Száz esztendeig Európában mindenki természetesnek találta, hogy a burzsoázia forradalma után a proletariátus forradalma fog következni, és az 1930-as évekig senkinek sem jutott eszébe, hogy a kispolgárság tiszteletére még külön beiktasson egy közbeeső forradalmi fázist. Nehéz is volna megmagyarázni, hogy a világhatalomra, a hódító katonai sikerre és a más népek leigázására való törekvés hogyan függ össze a kispolgárságnak mint társadalmi osztálynak az érdekeivel, nem is beszélve arról, hogy az aránytalanul nagyobb társadalmi erővel rendelkező angol és

³⁴ Lásd Vajda, 1995: 31-39.

³⁵ Lásd Bibó István fasizmusértelmezését „A német politikai hisztéria okai és története” c. írásában. (Bibó, 1986).

francia kispolgárság ennek a közbeeső forradalmi fázisnak a hordozójaként nem lépett fel.” (Bibó, 1986: 463)

A Komintern-álláspont Hitlerben a „Sátán ügynökét” látta: a fasizmus eszerint nem más, mint a fináncióke „ördögi manővere”, mániákus politikusok, tábornokok, porosz junkerek, profitjukat féltő iparbárok összeesküvése a forradalmi munkásmozgalom ellen. A *reflektálatlan* „kispolgári tömegmozgalom” elmélete viszont – keserűen tapasztalva, hogy semmiféle általános sztrájk, semmiféle proletárforradalom nem készül a fasiszta diktatúra ellen – nem tett egyebet, mint ezt az összeesküvés-logikát *magukra a tömegekre* s mozgalmakra alkalmazta: eszerint a *tömegek maguk* alkotják azt a sátáni erőt, amelyet a Komintern Hitlernek és az őt bábuként mozgató uralkodó klikknek tulajdonított. A szociálfasizmus-teória így szinte észrevétlenül csúszhatott át az „örök fasizmus”, Wilhelm Reich kifejezésével: az „emocionális *pestisben*” szenvedő „örök kispolgár” elméletébe – és ez annál is inkább lehetséges volt, mivel a két teória számos közös előfeltevésben osztozott, és mind a kettő adós maradt a fasizmushoz vezető társadalmi és politikai erőviszonyok objektív elemzésével.

A hivatalos Komintern-álláspontot megkérdőjelező opposíció 1933 januárja után természetesen nem alaptalanul vádolta a munkáspártokat azzal, hogy nem tudták megakadályozni a fasizmus terjeszkedését, sőt katasztrófapolitikájukkal objektíve hozzásegítették Hitlert a hatalomra jutáshoz. A szociáldemokraták reformizmusukért és a polgári parlamentarizmusba vetett vak hitükért marasztaltattak el, a kommunisták pedig azért, mert a demokratikus erők összefogása helyett, s a sztálini koncepciót követve, az azonnali proletárforradalom üres jelszavával fordultak – nem a fasizmus, hanem elsősorban a szociáldemokrácia ellen, ezúton könnyítve meg Hitlernek, hogy az 1933. márciusi választások után egy csapásra szétverje a német munkásmozgalom fejlett szervezeti formáit.

A fasizmus tömegpszichológiájában Reich készségesen és önkritikusan beismeri a vereséget. „A német munkásosztály – írja az első kiadás előszavában – és vele együtt minden haladó forradalmi, kultúra-alapító, az emberiség ősi szabadságjogait megvalósítani kívánó törekvés súlyos csapást szenvedett el.” (Reich, 1933b: 5). A munkásmozgalom tévedéseinek és fogyatékoságainak jogos és meggyőző felsorolása azonban Reichnél elsősorban arra fut ki, hogy *az ideológia számon kérje magát az ideológiát*, hogy a korszak marxizmusát önnön messianisztikus célkitűzéseivel szembesítse, s nem pedig arra, hogy alapos történeti és szociológiai vizsgálatnak vesse alá a munkásmozgalom és az *egész* társadalom viszonyának problémáját. Kritikai elemzése így végeredményben belül marad a bírálандón: a dogmatikusan felfogott lét és tudat „vaslogikája éppúgy érvényes számára, mint ökonomista, dogmatikus, vulgármarxista ellenfeleinek, akik természetesen nem vonják kétségbe Reich igazi „elméleti bombának” szánt ellenérvét, legalábbis nem abban az elvont formában, ahogyan Reich megfogalmazza. Ellenérvét a könyv első – „Az ideológia mint anyagi erő” címet viselő – fejezetében (uo.: 13-15) unos-untalan hangoztatja annak tételes fejtegetésével, hogy „a lét nem közvetlenül határozza meg a tudatot”, „az ideológia visszahat a gazdasági alapra” stb. Reich és vitapartnerei elvontan egyetértenek abban, hogy a lét és a tudat között „szakadék van, a konkrét helyzet alakulása nem felel meg az elméleti jóslatoknak, szükségképpen el kell tehát jönnie a forradalomnak, amely ezt

a szakadékot megszünteti, s helyreállítja majd a lét és tudat, lényeg és létezés eredeti egységét. A kérdés csupán az, hogy *mikor s honnan* támad fel az a forradalmi erő, amely győzelemre viszi a proletariátus ügyet.

(Hitler mint „öntudatlan messiás”) A Sztálinnak tulajdonított predeterminisztikus történetfilozófia logikája érvényesül akkor is, amikor Reich – a megjósolt proletárforradalom be nem következését tapasztalva – arra a konklúzióra jut, hogy éppen a nemzeti szocializmus az, amely a „történetfilozófiai küldetést” beteljesíti. Bár öntudatlanul, Hitler az a „Messiás”, akire az emberiségnek szüksége van, akinek tehát szükségképpen el kellett jönnie. A fasizmus – írja egy helyen Reich –

„szándéka ellenére értékes hozzájárulásokat tett a további fejlődéshez, olyan hozzájárulásokat, amelyeknek hatása hosszú idővel bukása után is érezhető lesz. Lerombolta a demokratikus illúziókat, felébresztette az élet iránti vitális, vegetatív vágyakozást, emancipálta az ifjúságot, és félredobta a szexuális nyomor kizsákmányolóit [...] Hitler fellépéséig a szocializmust mindössze egyetlen – alig háromszáz éves – probléma foglalkoztatta: a patriarchátus kapitalista szakaszának gazdasági funkcionálása. Hitler kikényszerítette, hogy általánosságban is megvizsgáljuk az emberi élet patriarchátusbeli elnyomásának több ezer esztendő problémáját. E kérdést többé nem lehet elkerülni; Hitler a (patriarchális) fejlődés groteszk csúcspontját képviseli. Kikényszerítette, hogy számításba vegyük a pszichikai és a szociokulturális folyamatok közötti összefüggéseket. Többé már soha nem lehet úgy elhanyagolni és semmibe venni a tömegek gondolatait és érzelmi életét, mint mostanáig. Hitler megjelenéséig az emberek általában éppen csak eltűrték a zsarnokságot. Hitler alatt viszont továbbléptek az irracionális felé, és saját létérdekeikkel ellentétben, aktívan támogatni kezdték a zsarnokságot. Most, a történelemben először, feltárult az irracionálisnak a társadalmi folyamatban játszott mindeddig ismeretlen szerepe. Hogy támogatást nyerjen a megnyomorított emberi struktúrából, a nemzetiszocializmusnak oly sok új vitalitással kellett elárasztania a tömegeket, oly nagy energiákat kellett életre hívnia, hogy a mozgalom reakciós tartalma saját forradalmi szellemével ütközött össze, megoldhatatlan konfliktust előidézve [...] Már 1932-ben világos volt, hogy a Hitlert legyőző mozgalom csak magának a nemzetiszocializmusnak a soraiból támadhat, ténylegesen megoldva azokat a kérdéseket, amelyeket Hitler öntudatlanul felvetett.” (Reich, 1976: 171)

Az idézett Reich-szöveg a harmincas évek végéről származik, abból a korszakból, amikor az egykori SEXPOL-szervező már határozottan antikommunista álláspontot foglalt el. Annál szembetűnőbb, hogy az itt felvázolt képlet elemei milyen könnyen behelyettesíthetők a Komintern-felfogás képletébe. Mindkettő lényegében azt mondja ki, hogy a fasizmus *objektíve* pozitív jelenség, mert forradalmasítja a tömegeket; a különbség annyi, hogy a forradalom az egyiknél klasszikus proletárforradalmat, a másiknál pedig az ember „vegetatív struktúrájának” totális forradalmát jelenti. A közös gyökér – a „forradalmi messianizmus” – mindkét álláspont esetében *ad absurdum* jut el: az egyik egy fikcióhoz ragaszkodva *tömegmozgalmat* gondol oda, hol

ilyen tömegmozgalom *nem* létezik, a másik pedig, akarva-akaratlan felmagasztosít egy *valóban létező* tömegmozgalmat, csak azért, mert *tömegmozgalom*.

Hogy a tömegmozgalom-elmélet bizonyos pontokon végső soron védtelennek bizonyult a nemzetiszocializmus ideológiájával szemben, az már *A fasiszmus tömegpszichológiája* első kiadásának előszavából is kitűnik.

„Az ifjúság harci elszántsága – írja Reich – a *valóságban* a mi oldalunkon van; az ifjúság életörömré törekvése a forradalom leghatalmasabb ereje lesz. Akiből hiányzik a dolgozó tömegek valódi szocialista ütőerejében való hit, aki nem képes meglátni a nemzetiszocializmusban rejlő forradalmi erőt, az arra sem képes, hogy a forradalom új praxisát kialakítsa.” (Reich, 1933b: 8)

Egykori harcostársai szemében Reichnek ezek és az ezekhez hasonló kijelentései „halálos bűnnek” számítottak. A korabeli kommunista reagálásokról kiderül, hogy *A fasiszmus tömegpszichológiája* „ellenforradalmi műnek”, szerzője objektíve „ellenforradalmárnak”, „likvidátornak”, „kispolgári trockistának” minősült.³⁶ A frontvonalak azonban e mű születése idején korántsem voltak olyan tiszták, mint amennyire a szektariánus elfogultságok számára látszottak. Miként Reich beszámolóiból kiderül, a SEXPOL-ban végzett munkája során különféle nemzetiszocialista csoportokkal is kapcsolatba került. (Így például a Strasser-fivérek vezette „nemzeti bolsevista” mozgalommal.)³⁷ Bizonyára nem alaptalanul jutott arra a következtetésre, hogy e csoportok tagjai között számosan voltak olyanok is, akik őszinte meggyőződéssel kívántak forradalmi változásokat Németország számára. Az alapprobléma nem ennek elismerése, hanem sok vonatkozásban kísérteties az analógia a „Blut und Boden” fasiszta jelszava és a SEXPOL programját és ideológiáját oly erősen átható romantikus „Gemeinschaft-mítosz” között.³⁸ A reichi mítosz szerint minden rossz a tömegből, illetve a tömeg érzelmi életét pusztító „emocionális pestisből” származik – ugyanakkor a tömeg hordozza az abszolút „jót is, a tömeg az, amelyben egykor benne volt, tehát egykor bizonyosan fel is támad majd belőle a szeretet, a munka és a tudás „természetes demokráciája”.³⁹ Következésképpen: a fasiszmusnak nemcsak bűne, hanem *erénye* is a tömegindulatok szabadjára engedése, sőt éppenséggel ebben áll egyetlen és legfőbb erénye.

Reich természetesen nem hagy kétséget afelől, hogy nem Hitlert akarja igazolni; mindazt, amit a fasiszmus „pozitívumairól” elmond, csak azért mondja el, azért *kell* elmondania, mert – harcostársainak többségével ellentétben nem kíván megállni a „bornírt politikai felszínnél” igazából és mélyen meg akarja érteni a gyökereit, struktúráját és perspektíváját egyaránt. „A nemzetiszocializmus halálos ellenségünk”, írja *A fasiszmus tömegpszichológiájának* már többször idézett előszavában, de csak akkor tudjuk legyőzni, ha erejét helyesen felbecsüljük, és mindezt bátran ki is mondjuk. (Reich, 1933b: 7)

³⁶ E reagálások dokumentálását lásd: *Zur Geschichte...*, 1970.

³⁷ Vö. Reich, 1933b: 13-54.

³⁸ Az anyajogú társadalom romantikus mítosza legpregnansabban *A szexuálmorál inváziójában* fejeződik ki. (Reich, 1932b).

³⁹ Vö. Reich, 1970a: 360-397.

(A kispolgári lázadás) Ennek az „erőnek” a számbavételére szolgál *A fasizmus tömegpszichológiáján végigvonuló karakterológiai konstrukció*, amellyel Reich szaktudományos – szociológiai, pszichológiai és egyszersmind antropológiai – feloldását kívánja nyújtani a fasizmus „bűnével” és „erényével”, „halálos ellenség és „megváltó mivoltával kapcsolatos, és főként a politikai értékelés szempontjainak megzavarodására visszavezethető ambivalenciáknak. A karakterológiai konstrukció legtöbb eleme természetesen már készen volt, életművének csaknem fele állt mögötte; a fasizmus-könyvben azt a feladatot vállalta Reich, hogy karakterológiai elgondolásait összezárkóztassa a „tömegpszichológiával”, pontosabban: a fasizmus ideológiájával propagandájának és tömeghatásának fenomenológiájával. Ez az összezárkóztatás *A fasizmus tömegpszichológiájában* két síkon, két lépcsőben ment végbe.

Az első síkon Reich a „kispolgári lázadás” jól ismert képletével dolgozik. Abból a feltételezésből indul ki, hogy a fasizmus tömegbázisát a német társadalom struktúrájára túlnyomó többséggel nehezedő kispolgári, illetve „elkispolgáriasodott” tömegek alkotják. A kispolgárság helyzetét Reich szerint alapvetően meghatározza az a körülmény, hogy e réteg szocioökonómiai szempontból a kizsákmányoltak közé tartozik, s minél inkább elmélyül a kapitalizmus válsága, a kispolgárság annál inkább a bőrén érzi az elnyomorodást; ugyanakkor tartós érdeke fűződik a burzsoá államgépezet fennmaradásához, mivel ez utóbbi biztosítja számára magántermelői létét, kisebb-nagyobb kiváltságait, presztízst, egyszóval: azt a többletet, amellyel megkülönböztetheti magát a proletariátustól. Ez az objektív ellentmondás – „a lét és a tudat közötti szakadék” – fejeződik ki szubjektív módon a kispolgár individuálpszichológiájában és a kispolgárság mint társadalmi réteg tömegpszichológiájában egyaránt; ez az ellentmondás fejleszti ki azokat a karakterológiai torzulásokat, amelyek érzelmileg is motiválttá teszik a közép rétegeket a nemzetiszocializmus egyszerre antikapitalista, forradalmi, illetve konzervatív, reakciós, „rendpárti” propagandája iránt.

A karakterológiai torzulások megalapozója, fenntartója és reprodukálója a család, amelynek keretei között – az első négy-öt életévben – „a társadalom szocioökonómiai és szexuális struktúrájának összefonódása és a társadalmi ideológia újratermelése” végbemegy. Éppen ezért „az osztályállamnak hatalmas érdeke fűződik a családhoz”; a család – Reich kifejezésével – az állam „struktúra- és ideológiagyára”. (Uo.: 90) A (kispolgári) családban nevelkedő gyermek személyiségébe olyan morális gátlások épülnek be, amelyek megakadályozzák, hogy a későbbiek során, már érett emberként, lerázza magáról a kettős – gazdasági és szexuális – elnyomás igáját.

A szexuálisan megnyomorított, morális gátlásokkal küszködő, tehát az állam képére és hasonlatosságára formált ember nem képes valóban forradalmi elszántságot kicsiholni magából, ehelyett sajátos *reakcióképződéseket* produkál, olyanokat, amelyek állandóan kísértő önbizalomhiányát kompenzálják. Ez Reich szerint vagy a szexuális élet brutalizálódását vagy rigididen „erkölcsös” karaktervonások kialakítását jelenti, leginkább pedig a brutalitás és puritanizmus összefonódását. A természetes szexuális készletek a gátlásokkal terhelt embernél már eleve úgy lépnek fel, mint leküzdendő, szorongást, lelkiismeret-furdalást kiváltó *kísértések*. [...]

A nemzeti szocializmus propagandájának jellemző jegyeit elemezve Reich arra a következtetésre jut, hogy a fasizmus ideológiája éppen erre a „misztikára épít azokra a torz szükségletekre, amelyek az elfojtott s mégis folytonosan kísértő szexualitásból táplálkoznak. A fasiszta misztifikáció egyszerre több szinten történik: a *családideológia*, a *nacionalizmus* és a *fajelmélet* szintjén.

A hitleri propaganda egyik legismertebb és leghangsúlyosabb vonása a nyárspolgári értékekre, érdekekre és érzésekre, köztük a családi erényekre – „becsületre” és „kötelességre” – való hivatkozás. Szemben a bolsevizmus „családellenességével” és „materializmusával”, a nácik a családi tűzhely „szentségének” megóvását hirdetik.⁴⁰ Ugyanakkor a fasizmus ideológiája ösztönösen számot vetett azzal a tömegpszichológiai ténnyel is, hogy a szexuális elfojtáson és az ebből fakadó „kényszeres szexuálmorálon” alapuló családi kötelékek állandó robbanással fenyegetnek; egyetlen szikra elégséges ahhoz, hogy a jámbor és családszerető német kispolgár apagyilkos monstrummá váljék. Az „apa elleni lázadás” energiáit vezeti le a *nacionalista*, „völkisch” ideológia, amely a nemzetet a vér és talaj organikus „népközösségként”, a családi kötelékek szerves meghosszabbításaként hirdeti. A nemzet egy „nagy család”, a család pedig „a nemzet kicsiben”; mind a nemzetben, mind a családban mindenkinek megvan a maga helye, mindenkinek megvan a maga alá- és fölrendeltje: „egy mindenkiért, mindenki egyért”. A hivatásrendi, korporatív nemzetállam tehát egyfelől fenntartja, sőt megerősíti a fennálló hatalmi struktúrát, másfelől egy organikus közösséghez való tartozás élményét kívánja nyújtani – olyan közösséget, amelyben az emberek közötti társadalmi különbségek elmosódni látszanak: a Führer előtt mindenki egyenlő. A Führer-mítoszban a kispolgári tömegindividuum karakterének kétarcúsága fejeződik ki: „a tekintély elleni lázadás és egyszersmind annak elismerése és elfogadása”. (Uo.: 56.) A fasizmus nemcsak gazdasági, társadalmi és politikai programját tekintve játszik rá erre az ambivalenciára; propagandájában rendkívül fontos szerepe van a *szexuális szimbolikának* is. A fáklyás felvonulások és tömegdemonstrációk, a „harcis tábor”, az élet militarizálásának legkülönbözőbb formái a sportkultusztól a rohamosztagokig stb., – mindezekben egyszerre van jelen a szexualitást tagadó férfiasság és a latens erotikus tömegkötés (abban az értelemben, ahogyan erről Freud beszél *Tömegpszichológia és én-analízis* című művében. Reich külön tárgyalja a horogkereszt szimbolikáját is, kimutatván, hogy a becsület és hűség emblémájaként használt jelvény eredetét tekintve nem más, mint ősi hindu szexuális szimbólum, a szexuális aktusnak, két egymáson fekvő emberalaknak a sematikus rajza. (Uo.: 147-153.)⁴¹

(Fajelmélet és a test esztétikuma) Végül, a reichi elemzés szerint, a kispolgári karakter legadekvátabb kifejezési formája a *fajelmélet*. A „faji tisztaság követelménye a „fajkeveredéstől”, a „vérmérgezéstől” való irtózás szexuális tartalmát tekintve ugyanis nem egyéb, mint a szexuális impulzusok szabad áramlásától való félelem, az orgazmusra való képtelenség misztifikált megjelenési módja. A nordikus fajt „szellemi, fenséges, mennyeieni tiszta, aszexuális” tulajdonságok jellemzik, a zsidó

⁴⁰ Lásd bővebben: Reich, 1933b: 195-200.

⁴¹ A horogkereszt szimbolikájáról szóló fejezetet lásd magyarul is: Reich, 1934.

faj viszont a faj elmélet látens tartalma szerint hordozója mindazoknak a megnyilvánulásoknak, amelyek ellen a szexuálisan elfojtott embernek védekeznie kell: a zsidóságot mint „fajt” az „ösztönössel, démonival szexuálissal, eksztatikussal” azonosítják. Így a fajelmélet a nemzetiszocializmusban kettős funkciót tölt be: egyrészt kiváltságokat véd és biztosít, pontosabban: a szociális és szexuális elnyomódás helyébe egy magasabb rendű lelki közösség vélt privilégiumát nyújtja, másrészt lehetőséget teremt arra, hogy „a tiszta és fenséges” nordikus rassz egyénei minden brutalitásukat – így az elfojtás következtében kórossá vált szexuális fantáziájukat is – kiélhessék az „alacsonyabb rendű faj” láncreakciószerűen fokozódó becsmérlésében és üldözésében. (Uo.: 115-116.)

Reich szerint a genitális szexualitás élvezetére képtelen, „orgasztikusan impotens” kispolgár mint a „tömeg fő alkotórésze” az, aki megteremti – mintegy a saját szexuális impulzusai elleni védekezése során – a tiszta, tehát szexualitással be nem szennyezett, egészséges, normális, sőt heroikusán fenséges test ideáltípusát, amelynek ellentétes pó-lusa az alacsonyabb rendű fajokhoz tartozó egyének degenerált, beteges, tisztátalan teste. Reich fasizmus-elmélete ebben a vonatkozásban megvilágító erejű felismeréseket tartalmaz a náci (és általában a totalitárius propaganda) testideáljáról és a testideál mögötti fantáziastruktúráról.⁴² Reich fasizmus-könyvét remekül illusztrálják például a híres-hírhedt német rendező, Reni Riefenstahl dokumentumfilmjei, amelyek közül talán a legismertebb *Az akarat diadala*, az 1934-es nürnbergi pártnapokat bemutató film. Riefenstahl kamerája a testek mozgását ábrázolja, az egészséges, fiatal testekét, amelyek egyenruhát öltve és az indulók ütemére lépkedve egyetlen tömegtestbe olvadnak össze, s ez a tömegtest aláveti magát a Vezér akaratának. Riefenstahl teste – mintegy Reich téziseinek illusztrációjaként – aszexuálisak, pontosabban: legyőzik a szexualitást, hogy egy magasabb rendű cél szolgálatába állíthassák azt. Riefenstahl a test esztétikája foglalkoztatja, s nem érdeklí az ember, aki esetleg *magánemberként* megveti a parádékat, ám azzal, hogy testét a hatalom rendelkezésére bocsátja, részévé válik az egész mechanizmusnak. Vagyis, másképpen, az ember *privát identitásai*, személyes tulajdonságai, lelki, szellemi beállítottságai, informális társas viszonyai stb. lényegtelen, elhanyagolható momentumok. Ami számít, az végső soron nem más, mint a *nyilvánosan* megmutatkozó identitás, amelynek egyedüli hordozója a test (mint látvány, szimbolikusan, s mint „emberanyag”, harci eszköz, vagy megsemmisítendő tárgy). A test esztétikuma áll Riefensthal sportfilmjeinek középpontjában is, például az 1936-os berlini olimpiáról szóló dokumentumfilmjében, amely szinte tobzódik a mozgó test (a futó, a tornász, a műugró, az úszó) ábrázolásának filmbeli lehetőségeiben, miközben a testek nem saját maguk örömeire mozognak, hanem a totalitárius hatalom apoteózisát nyújtják. A lenyűgöző élőképek, a felvonulások, a testek kollektív mozgásának különféle formái mind arra szolgálnak, hogy a diktatúra fensőbbiségét, a testek feletti hatalmát szimbolizálják.

Reich szexuálpolitikájának és fasizmus-elméletének, mint korábban említettük, van közvetlen filmbeli vonatkozása is. Makavejev filmje a hatvanas-hetvenes évek „létező szocializmusának” világába vezet, és *ad absurdum* viszi Reich

⁴² Lásd részletesebben: Csabai, 1998; Csabai – Erős, 2000; Erős, 2001.

szexuálpolitikáját. A film egyik emlékezetes (a korabeli hivatalos és nem hivatalos cenzorokat egyaránt megbotránkozató) jelenetében egy szobrásznő gipszmintát vesz egy férfi felmeredt péniszéről, s így keletkezett *esztétikai* gyönyöre a Nagy Fallosz szobrában testesül meg. Ám nem gyönyörködhet sokáig alkotásában, mert a következő képsorokban már Sztálin figurája jelenik meg a *Berlin eleste* című szovjet filmből. Makavejev filmjében Hitler, Sztálin, Mao és a *kéjgyilkos jégtáncosként* megjelenő „Vlagyimir Iljics” képviseli a szexualitást tagadó, aszkéta, egyszersmind az alávetett testeket megerőszakoló zsarnoki hatalmat. E hatalommal szemben a szexuális forradalmat hirdető főhősnő, Reich groteszk reinkarnációja a hatvanas évek végének Jugoszláviájában, ahová a Reich nevét zászlajára tűző 1968-as diákmozgalomnak legfeljebb csak az enyhe fuvallata jutott el, szükségképpen elbukik („Vlagyimir Iljics” megerőszakolja őt, majd korcsolyájának élével levágja a fejét). Ám a főhősnővel együtt bukik Reich és a szexuálpolitika is, amelyről kiderül, hogy „bioenergetikai” terápiává szelídülve ugyancsak a testek feletti uralom megszerzésére irányul, s csakúgy, mint a pszichiátria, amely az egész testet görcsbe rántó elektrosokkal próbálja „jobb belátásra” téríteni a páciensét.

Klaus Theweleit német író ma már klasszikusnak számító kétkötetes műve, a *Férfifantáziák* ugyancsak Reich, valamint Freud nyomdokain a fehérterror pszichoanalízisével foglalkozik. (Theweleit, 1980) A náci propaganda és a propaganda szolgálatában álló művészet szöveg- és képanyagának e rendkívüli dokumentumgyűjteményében Theweleit azt elemzi, hogy a fasizmus derékhadát alkotó tömegember milyen fantáziákat alkot a nőkről, hogyan jelennek meg e fantáziákban azok a szorongások és félelmek, amelyek a szexuális elfojtás következtében az erotikához, a nőiséghez kapcsolódnak. E fantáziákban minden, ami „női”, a férfi egót elnyeléssel fenyegeti. Theweleit rámutat arra, hogy a propaganda éppen ezeket a félelmeket manipulálja, amikor a nőiséget – és általában a „másságot” – a csábítás, a felfalás, az elfolyás, a puhaság, a határ- és kontúrnélküliség formájában jeleníti meg, ezzel szemben a férfiaságot és az „árja felsőbbrendűséget” az erő, a keménység, az acélos testalkat képviseli. A fasiszta tömegformációk – a hadsereg, a nemzet, a faj – Theweleit szerint a „feminintől” való irtózást intézményesítik, és így – a Vezérrel való azonosulás révén – lehetővé teszik a tömegember szenvedélyeinek torz kiélését.

(A fasizmus mint démon) A kispolgári karakterstruktúra s a fasiszta ideológia reichi öszszevetése értékes és mély elemzéseket tartalmaz. Ezeknek az elemzéseknek a jelentőségét külön kiemeli az a tény, hogy *A fasizmus tömegpszichológiájának* első változata 1933-ban, tehát csupán a Hitler hatalomra jutását megelőző időszak és uralma néhány hónapjának tapasztalatai alapján íródott.

A karakterológiai megfontolások – mint láttuk – a fasizmus-kép ambivalenciájának szaktudományos feloldására születtek. Ez az ambivalencia azonban – most a kispolgárság lelkivilágára vetítve – változatlanul fennmaradt, sőt új hangsúlyokat kapott azáltal, hogy Reich e karakterstruktúrát újra és újra *kétpólusú* rendszerként jellemzi. A probléma természetesen nem az, hogy a kispolgárságra vagy annak számos egyénére ne lennének jellemzők a Reich által leírt sajátosságok; az is igaz, hogy a fasizmus ideológiájában mindezen sajátosságok mitikus torzképe is jól

tetten érhető. A kérdés változatlanul az, hogy lehetséges-e, jogos-e a fasizmust a kispolgárságból vagy bármilyen más – elszigetelten vizsgált – társadalmi rétegből levezetni, vagy pedig teljes megértéséhez az egész társadalom mozgásának elemzésére van szükség? Reich szociológiai analízisének hiányosságai éppen abban mutatkoznak meg, hogy nem definiálja világosan a kispolgárság helyét a német társadalomban; hol kistulajdonosokat, kistermelőket, kishivatalnokokat ért rajta, hol pedig lényegében idesorolja a munkásosztály egészét, a munkásosztályt, amely a tőke (és nem utolsósorban a szociáldemokrácia) manőverei folytán elkispolgárisodott. A szociológiai elemzésben mindvégig ott kísért a Komintern-felfogás szelleme: adva van az egyre forradalmibb, egyre osztálytudatosabb munkásosztály, amellyel szemben felsorakozik a (szociál)fasizmus minden ereje, közötté *maga a munkásosztály* is, amely a szociáldemokrata vezetők áruló politikája következtében – időlegesen – „a reakció karjai közé” zuhant. „Az osztályharc egyazon osztályon belül folyik” – állapította meg Reich már az 1927-es bécsi véres tüntetések idején. Ez a keserű felismerés groteszk és tragikus módon egyre inkább összecsengett a „sorainkba férközött osztályellenségről” szóló sztálini tétellel, illetve e tételnek a német munkásmozgalom viszonyaira való kivetítésével.

A fasizmus tömegpszichológiájában Reich nagy súlyt helyez arra, hogy véletlenül se essék a „pszichologizálás” bűnébe. Korábban részletesen elemzett tanulmányának, a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-nek szellemében siet most is leszögezni, hogy az analitikus pszichológia, amely a vulgáris marxizmus által nyitva hagyott réseket hivatott betölteni:

„Sohasem tudja megmagyarázni az osztálytársadalom vagy a kapitalista termelési mód keletkezését (amennyiben erre mégis kísérletet tesz, az eredmény mindig reakciós ostobaság, olyasmi, mint például az, hogy a kapitalizmus az emberi »kapzsiság« kifejeződése lenne). Mégis egyedül az analitikus pszichológia – nem pedig a szociálökönómia – képes arra, hogy feltárja, milyen formát ölt, hogyan gondolkodik, miképpen cselekszik egy adott kor embere, létének ellentmondásai miképpen hatnak rá, és ő maga hogyan próbál úrrá lenni saját létén. Természetesen csak az egyes embereket vizsgálja, amennyiben azonban egy réteg, osztály, foglalkozási csoport stb. közös tipikus folyamatainak kutatására specializálódik, tömegpszichológiává válik.” (Uo.: 29-30.)

A műben középponti szerepet elfoglaló *család* → *karakter* → *fasizmus* összefüggés is ebben a megközelítésben érvényes: a család eszerint nem egyéb, mint a kor uralkodó szocioökönómiai viszonyainak „lenyomata”. Reich mégis – mint már korábban annyiszor – e könyvében is minduntalan átcsúszik a másik pólusba: abba a magyarázatba, amely a fasizmust az emberi karakterstruktúra általános *antropológiai* adottságaiból igyekszik levezetni; ennek az „átcsúzásnak” az oka *nem* önmagából a pszichológiai szemléletből, hanem a szociológiai és történelmi elemzés hiányosságaiból, következtetlenségeiből származik. Mindennek pedig súlyos következményei vannak magára a pszichológiai elemzésre nézve is: a mű – címe ellenére – nem meríti ki a fasizmus tömegpszichológiai (mai szóhasználattal: szociálpszichológiai) jelenségvilágának teljességét. Amit Reich művel, az sok tekintetben nem más, mint a fasiszta ideológia motívumainak *tartalomelemzése*. Más

szóval: Reich végül is – ama deklarált célja ellenére, hogy marxista módon átértelmezze Freudot – annál a *freudi* képletnél köt ki, amelyet könyvünk egy korábbi fejezetében az *antropológia és az ideológia pólusainak rövidre zárásaként* jellemeztünk.

Éppen ez a „rövidre zárás” a karakterológiai konstrukció és a fasiszta ideológia egymásra vonatkoztatásának *második szintje*, a „kispolgári” karakterstruktúra *általános emberivé* tágítása s a faszizmusnak az emberi történelem „démonával” való azonosítása. Max Horkheimer írja Adornónak és munkatársainak művéhez, *A tekintélyelvű személyiséghez* írott bevezetőjében: „Ennek a munkának a középponti témája egy viszonylag új jelenség, az általunk autoriter embertípusnak nevezett »antropológiai faj« kialakulása”. (Adorno et al., 1950: IX.)

A faszizmus tömegpszichológiájának későbbi – az emigráció során átírt és kiegészített – kiadásait szemügyre véve azt tapasztaljuk, hogy Reich az első kiadás szocioökonómiai, a korabeli marxista frazeológia hatását tükröző kategória-rendszerét több-kevesebb következetességgel elhagyja: a „proletariátus” helyett „ipari munkások”, a „kispolgárság” helyett „alsó középosztály”, a „családideológia” helyett „autoriter ideológia”, a „kispolgári karakterstruktúra” helyett „autoriter karakterstruktúra” szerepel és így tovább.⁴³ A revideált *A faszizmus tömegpszichológiája* már egyértelműen az Adornóék művéből jól ismert autoriter, tehát fasiszta vagy legalábbis faszisztoid személyiségtípus képletével dolgozik. E típus pszichológiai sajátosságainak *A tekintélyelvű személyiségben* bemutatott jellemzése is elemeiben jórészt Reichtől – illetve Frommtól származik, annak ellenére, hogy Adornóék több ízben élesen elhatárolták magukat Reich „biologizmusától”, illetve Fromm „konformizmusától”.⁴⁴

A fasiszta tömegmozgalom egyetlen kompakt fasiszta személyiségtípusban való perszonifikálása (bármennyire létező pszichológiai mechanizmusokat és folyamatokat fed is az „autoriter személyiség” fogalma) azzal a következménnyel jár, hogy óhatatlanul Hitlernek az „új embertípusról” szőtt álmait, sőt mi több, az álmok megvalósítására irányuló drasztikus és barbár „szociáltechnológiai” igazolódnak, ha *negatív* előjellel is. Joachim C. Fest nyugatnémet történész *A harmadik birodalom arculata* című könyvében idézi Hitlert, aki egy alkalommal így kiáltott fel: a mozgalom nagyságát bizonyítja, hogy „hatvanezer ember külső megjelenésében is szinte egyetlen egységben forrott össze; ezek az emberek valójában nemcsak eszmékben, hanem még arckifejezéseikben is egyformák. Nézzétek ezeket a nevető szemeket, nézzétek ezt a fanatikus lelkesedést, és meglátjátok, hogy százezer emberből hogyan lehet egy mozgalomban egyetlen típus”. (Fest, 1973: 293)

A tömegfelvonulást vagy katonai parádét önelégülten és cinikusan szemlélő „vezér” megjegyzésének az „autoriter személyiség” elmélete bizonyos értelemben empirikus valóságtartalmat tulajdonít, holott valójában csak *nevet ad* utálatára tárgyának, a fertelmes pszichológiai „gleichschaltolásnak”, s ha a megnevezés félgyőzelem, ezzel mintegy szimbolikusan győzelmet arat felette. A faszizmus elleni harc azonban nem „személyiségtípusok” ellen folyik (személyiségtípusok ellen ugyanis, ha azok valóban *típusok*, nem lehet harcolni), hanem mindenekeelőtt a társadalomra

⁴³ Lásd főként: Reich, 1970a: 3-74.

⁴⁴ Lásd pl. Adorno, 1967.

rátelapult fasiszta államgépezet elpusztításáért, a társadalom demokratizálásáért, olyan társadalomért, amelyben a személyiségek sokfélesége szabadon érvényesülhet.

[...]

W. R. 1933 után

(Freuddal Freud ellen) 1933 után gyökeresen megváltoztak a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyáról folytatott viták politikai feltételei. Hitler hatalomra jutása nem csupán a freudmarxista törekvéseknek vetett véget Németországban, hanem a harmadik birodalom területén gyakorlatilag felszámolta magát a pszichoanalitikus mozgalmat is.⁴⁵ Ugyanakkor a sztálini dogmatizmus és bürokratizmus rendszerének szovjetunióbeli megszilárdulása szertefoszlatta azt az illúziót, amelynek Reich korábban elemzett tanulmányában, a „Dialektikus materializmus és pszichoanalízis”-ben így adott hangot: „A pszichoanalízisnek csak a szocializmusban van jövője”. (Reich, 1970b: 186)

Reich Németországból való távozása után is arra törekedett, hogy szervezze, összetartsa és irányítsa a baloldali orientációjú pszichoanalitikusok tevékenységét. Skandináviai emigrációjának első szakaszában (1933-1934-ben) aktívan részt vett – egyik legszorosabb akkori hívével, Otto Fenichellel együtt – a Nemzetközi Pszichoanalitikai Egyesület úgynevezett „marxista ellenzékének” munkájában.⁴⁶ A marxista ellenzék elméleti célkitűzéseit Fenichelnek „A pszichoanalízis mint egy jövőbeli dialektikus materialista pszichológia csírája” című tanulmánya foglalta össze. (Fenichel, 1970b) Reich pedig egy Fenichelhez írott levelében abban jelölte meg az ellenzéki csoport feladatát, hogy a „természettudományt” védelmezze a pszichoanalízisben eluralkodó „burzsoá filozófia” ellen: Freuddal, a természettudóssal együtt harcoljon a konzervatív Freud ellen, az orgazmustannal a halálösztön-teória ellen. „Róheim, Laforgue, Jones, Klein, Deutsch stb. tudományos vétkei többé vagy kevésbé Freudban gyökereznek [...] »Freuddal Freud ellen – kritikánknak ez a középponti témája.» (Reich, 1975a: 155)

1934-es luzerni kongresszusán a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület *de facto* kizárja Reichet tagjai sorából.⁴⁷ A szervezetből való távozásával a „marxista opposíció” felbomlik, Reich és Fenichel útjai végérvényesen szétválnak. Fenichel már említett körleveleiben egyre kritikusabban ítéli meg Reich tevékenységét.⁴⁸ Többen úgy vélekedtek, hogy ekkor a régóta lappangó elmebaj került felszínre Reichnél. Így nyilatkozott Gyömrői Edit is, aki 1933 előtt Reichkel együtt dolgozott Berlinben, és aki egy darabig részt vett az emigráns SEXPOL-mozgalom utóvédharcaiban is. Visszaemlékezése szerint így zajlott le az utolsó koppenhágai találkozás Fenichel, Reich és Gyömrői között:

⁴⁵ A németországi pszichoanalitikus mozgalom felszámolásáról és a Göring marsall unokaöccse, Dr. Matthias Göring pszichiáter által vezetett „német pszichoterápiás intézet” tevékenységéről lásd Brainin – Kaminer, 1982; Cocks, 1985; Brecht et al., 1988.

⁴⁶ Lásd erről Dahmer, 1982: 278-350.

⁴⁷ A kizárás körülményeiről lásd Reich, 1976: 199; Dahmer, 1982: 352.

⁴⁸ Lásd Jacoby, 1983: 98-118.

„Találkoztunk Reichkel és a tengerpartra mentünk, és séta közben hosszasan beszélgettünk. Reich – aki ebben az időben nagyon sokat jelentett a számunkra – arról a könyvéről beszélt, amelyen éppen dolgozik. Ez volt orgonelméletének kezdete. Fenichel és én nem mertünk egymásra nézni. Egyszerre csak Reich megállt, és a következőket mondta: »Gyerekek, ha nem volnék olyan biztos a dolgomban, akkor ez az egész nekem is szkizofrén fantáziának tűnhetne.«” (Idézi Jacoby, 1983: 82)

[...]

Felhasznált irodalom

Abendroth, Wolfgang (szerk.) (1967). *Faschismus und Kapitalismus. Theorien über die sozialen Ursprünge und die Funktion des Faschismus*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

Adorno, Theodor W. (1967). Die revidierte Psychoanalyse. In: Horkheimer, M. – Adorno, T. W.: *Sociologica II. Reden und Vorträge*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 94-112.

Adorno, Theodor W. – Else Frenkel-Brunswik – Daniel Levinson – Nevitt Sanford (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.

Bernfeld, Siegfried (1936). Az egyszerű férfipubertás. *Emberismeret*, 2(3). Különszám. (Szerelem és ösztönélet.)

Bernfeld, Siegfried (1970a). Psychoanalyse und Sozialismus. In: Gente (szerk.), 11-17.

Bernfeld, Siegfried (1970b). Die kommunistische Diskussion um die Psychoanalyse und Reichs »Wiederlegung der Todestriebhypothese«. In: Gente (szerk.), 81-153.

Bernfeld, Siegfried (1974). *Antiautoritäre Erziehung und Psychoanalyse. Ausgewählte Schriften* 1-3. köt. Frankfurt am Main, Berlin, Wien: Ullstein.

Bernfeld, Siegfried (1975). *Sisyphé ou les limites de l'éducation*. Paris: Payot. (Első német kiadás: 1927.)

Bernfeld, Siegfried (1980a). Ist Psychoanalyse eine Weltanschauung? In: Dahmer (szerk.), I. köt. 113-121. (Első megjelenés: 1928.)

Bernfeld, Siegfried (1980b). Die Tantalus-situation. Bemerkungen zum »kriminellen Über-Ich«. In: Dahmer (szerk.), 1. köt. 122-138. (Első megjelenés: 1931.)

Bernfeld, Siegfried (1980c). Zur Sublimierungstheorie. In: Dahmer (szerk.), 1. köt. 139-149. (Első megjelenés: 1931.)

Bernfeld, Siegfried – Susanne Cassirer-Bernfeld (1981). *Bausteine der Freud-Biographik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bibó István (1986a). Az európai egyensúlyról és békéről. II. fejezet: A német politikai hisztéria okai és története. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Budapest: Magvető, 365-482.

Bibó István (1986b). A zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. I. köt. Budapest: Magvető, 621-798.

Boadella, D. (1973). Wilhelm Reich. *The Evolution of His Work*. London: Vision Press.

Brainin, E. – I. Kaminer (1982). Psychoanalyse und Nationalsozialismus. *Psyche*, 36(11): 989-1012.

Brecht, Karen et al. (1988). „Hier geht das Leben aus eine sehr merkwürdige Weise weiter...” *Zur Geschichte der Psychoanalyse in Deutschland*. Hamburg: Verlag Michael Kellner.

Buda Béla (szerk.) (1971). *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat.

Cocks, George, C. (1985). *Psychoanalysis in the Third Reich: The Göring Institute*. New York: Oxford University Press.

Csabai Márta (1998). Börbe kötve – a test könyvei. *BUKSZ*, (10)2: 160-166.

Csabai Márta – Erős Ferenc (szerk.) (1997). *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest: Új Mandátum.

Csabai Márta – Erős Ferenc (2000). *Testhatárok és énhatárok: Az identitás változó keretei*. Budapest: József Műhely.

Dahmer, Helmut (1975). Psychoanalyse als Gesellschaftstheorie. *Psyche*, 29(11): 992-1010.

Dahmer, Helmut (1978). Sándor Ferenczi. (Einleitung). In: *Sándor Ferenczi: Zur Erkenntnis des Unbewussten*. München: Kindler.

Dahmer, Helmut (1983). *Libido und Gesellschaft. Studien über Freud und die Freudsche Linke*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Dahmer, Helmut (szerk.) (1980). *Analytische Sozialpsychologie*. I-II köt. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Doktor Sándor (1929). Max Hodann és a szexuális forradalom. *Korunk*, 471-472.

Duczynska Ilona (1976). *Bécs – 1934 – Schutzbund*. Budapest: Kossuth.

Erős Ferenc (2001). *Az identitás labirintusai*. Budapest: Janus, Osiris.

Fallend, Karl (1988). *Wilhelm Reich in Wien. Psychoanalyse und Politik*. Wien, Salzburg: Geyer.

Fallend, Karl (1997). Otto Fenichel und Wilhelm Reich. Wege einer politischen und wissenschaftlichen Freundschaft zweier Linksfreudianer. In: K. Fallend – B.

Nitzschke (szerk.): *Der Fall Wilhelm Reich. Beiträge zum Verhältnis von Psychoanalyse und Politik.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 13-67.

Fenichel, Otto (1940). Psychoanalysis of Anti-Semitism. *The American Imago*, 1(2): 24-39.

Fenichel, Otto (1970a). Rezension: Wilhelm Reich, Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse. In: Gente (szerk.), 31-36. (Első megjelenés: 1931.)

Fenichel, Otto (1970b). Über die Psychoanalyse als Keim einer zukünftigen dialektisch-materialistischen Psychologie. In: Gente (szerk.), 229-250. (Első megjelenés: 1934.)

Fenichel, Otto (1980). Die Bereicherungs-Trieb. In: Dahmer (szerk.), 1. köt. 181-195. (Első megjelenés: 1934.)

Fenichel, Otto (1998). In: Elke v. Mühlleitner, Johannes Reichmayr (szerk.): *119 Rundbriefe (1934-1945)*. 2. köt. Frankfurt am Main, Basel: Stroemfeld-Verlag.

Fest, Joachim C. (1970). *The Face of the Third Reich*. New York: Pantheon.

Freud, Sigmund (1916). Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából. In : Sigmund Freud: *Válogatás az életműből.* (Vál., jegyzetek Erős Ferenc.) Budapest: Európa, 2003, 420-443.

Freud, Sigmund (1921). Tömegpszichológia és én-analízis. In: Uő: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások.* Budapest: Cserépfalvi, 1995, 23-158.

Fromm, Erich (1970). Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie. In: Gente (szerk.), 129-154. (Első megjelenés: 1932.)

Garai László (1969). *Személyiségdinamika és társadalmi lét.* Budapest: Akadémiai.

Gente, H. P. (szerk.) (1970). *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol.* Frankfurt am Main: Fischer.

Jacoby, Russell (1975). *Social Amnesia. A Critique of Conformist Psychology from Adler to Laing.* Boston: Beacon Press.

Jacoby, Russell (1983). *The Repression of Psychoanalysis. Otto Fenichel and the Political Freudians.* New York: Basic Books.

Koestler, Arthur (1959). *The God That Failed.* New York: Bantam Books.

Leontyev, A. N. (1964). *A pszichikum fejlődésének problémái.* Budapest: Kossuth.

Marcuse, Herbert (1970). *Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utopia.* Boston: Beacon Press.

Marx, Karl (1962). *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.* Budapest: Kossuth.

Massing, Paul (1949). *Rehearsal for Destruction.* New York: Harper and Row.

Molnár Erik (1969). Dialektikus materializmus és pszichoanalízis. In: Uő: *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Kossuth.

Neufeld Béla (1931). A társadalmi realitás és a neurózisok. *Korunk*, 415-420.

- Neufeld Béla (1933). Pszichoanalízis és marxizmus. *Korunk*, 340-344.
- Neufeld Béla (1934). A fasizmus tömeglélektana. *Korunk*, 124-127.
- Plehanov, G. V. (1948). *A marxizmus alapvető kérdései*. Budapest: Szikra.
- Rank, Otto – Ferenczi Sándor (1924). A pszichoanalízis fejlődési céljai. *Entwicklungs- ziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. Magyarul részletei (V-VI. rész) in: *FS. VÁL*, 2000, 105-111.
- Reich, Wilhelm (1925). *Der triebhafte Charakter*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- (1929). Dialekticeszkij matyerializm i pszihoanaliz. *Pod znamenem markszizma*, 7-8.
 - (1930). *Geschlechtsreife, Enthalttsamkeit, Ehemoral*. Wien: Muenster Verlag.
 - (1932a). *Der sexuelle Kampf der Jugend*. Berlin: Sexpol Verlag
 - (1932b). *Der Einbruch der Sexualmoral*. Berlin: Sexpol Verlag.
 - (1932c). Der masochistische Character. Eine sexualökonomische Wiederlegung des Todestriebes und des Wiederholungszwanges. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 303-351.
 - (1933a). *Characteranalyse, Technik und Grundlagen für studierende und praktizierende Analytiker*. Wien. (Magyarul részletét lásd in: Reich, 1983.)
 - (1933b). *Massenpsychologie des Faschismus*. Koppenhága, Prága, Zürich: Sexpol Verlag.
 - (1933c). *Massenpsychology of Fascism*. New York: Simon and Schuster.
 - (1934a). A nemzetiszocializmus propagandája és a kampóskereszt. *Korunk*, 212-215.
 - (1934b). *Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse*. Koppenhága: Sexpol Verlag.
 - (1935a). Pszichoanalízis és szocializmus. *Emberismeret*, 2(1). különszám (A pszichoanalízis mellett és ellen)
 - (1935b). Überblick über das Forschungsgebiet der Sexualökonomie. *Zeitschrift für politische Psychologie und Sexualökonomie*, 5-13.
 - (1939). *Die Natürliche organisation der Arbeit in der Arbeitsdemokratie*. Koppenhága: Sexpol Verlag.
 - (1948). *The Cancer Biopathy*. New York: Orgone Institute Press.
 - (1960). *Selected Writings*. New York.
 - (1966a). *Sex-Pol Essays, 1929-1934*. (Ed. By Lee Baxandall). New York: Simon and Schuster.

- (1966b). *Psychoanalysis in the Soviet Union*. In: Reich, 1966a, 77-78. (Első megjelenés: 1929.)
 - (1966c). *Politicizing the sexual problem of youth*. In: Reich, 1966a, 253-274. A *Sexuelle Kampf der Jugend* (1932) utolsó fejezete. (Magyarul lásd in: Reich, 1983.)
 - (1970a). *The Mass Psychology of Fascism*. New York: Simon And Schuster. (Magyarul részletét lásd in: Reich, 1983.)
 - (1970b). *Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse*. In: Sandkühler (szerk.), 137-189.
 - (1970c). *Grundsätze zur Diskussion über die Neuformierung der Arbeiterbewegung*. In: Gente (szerk.), 311-316. (Magyarul részletét lásd in: Reich, 1983.)
 - (1973a). *The Function of the Orgasm*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
 - (1973b). *Charakteranalyse*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
 - (1975a). *Reich Speaks of Freud. Wilhelm Reich Discusses His Work and His Relationship with Sigmund Freud*. Harmondsworth: Penguin Books.
 - (1975b). *The Sexual Revolution. Toward a Selfregulating Character Structure*. New York. (Magyarul részletét lásd in: Reich 1979, 1983.)
 - (1975c). *The Invasion of the Compulsory Sex-Morality*. Harmondsworth: Penguin Books.
 - (1976). *People in Trouble. Volume Too of the Emotional Plague of Mankind*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
 - (1977). *Frühe Schriften I*. Köln: Kiepenhauer und Witsch.
 - (1979). A szexuális forradalom (szemelvények). (Fordította és összeállította Gelléri András.) *Új Symposium*, júl.-aug.
 - (1980). *Zur Anwendung der Psychoanalyse in der Geschichtsforschung*. In: Dahmer (szerk.): 1. köt. 181-195. (Első megjelenés: 1934.)
 - (1983). Válogatott írások. *Medvetánc*, 3.
 - (1991). [levél-fogalmazványa Ferenczi Sándorhoz] *Thalassa*, 2(2).
 - (1997). A pszichoanalízis a Szovjetunióban. *Thalassa*, 8(2-3).
 - Reich, Wilhelm (Ernst Parell) (1934c). *Was ist Klassenbewusstsein? Ein Beitrag zur Diskussion über die Neuformierung der Arbeiterbewegung*. Kopenhága, Prága, Zürich: Sexpol Verlag. (Magyarul részletét lásd in: Reich, 1983.)
- Sandkühler, H. J. (szerk.) (1970). *Psychoanalyse und Marxismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sass, Hans W. (szerk.) (1972). *Antiautoritäre Erziehung oder die Erziehung der Erzieher*. Stuttgart: Metzler.
- Sneé Péter (1990). Sex-pol mozgalmak. *Filmkultúra*, 26(2): 18-20.

Szapir, I. D. (1926). Frejdizm i markszizm. *Pod znamenjem markszizma*, 69-87.

Szapir, I. D. (1970). Freudismus, Soziologie, Psychologie. Zu dem Aufsatz von Reich Wilhelm „Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse”. In: Sandkühler (szerk.), 189-246.

Székely Gábor (1980). *A Komintern és a fasizmus 1921-1929*. Budapest: Kossuth.

Theweleit, Klaus (1980). *Männerphantasien. I. Frauen, Fluten, Körper, Geschichte. II. Männerkörper zur Psychologie des weissen Terrors*. Hamburg: Rowohlt.

Vajda Mihály (1995). *A fasizmusról*. Budapest: Osiris.